

DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v25i2.162>

KISS TAMÁS – SZABÓ Á. TÖHÖTÖM *

Az uzsorás, a prédikátor és a roma mozgalom. Etnikai kizárás és közösségi kohézió egy erdélyi faluban¹

Esttanulmányunk² egy átfogó, Erdély 12 településére kiterjedő, mennyiségi és minőségi módszereket kombináló vizsgálat része, amelynek célja a helyi etnikai klasszifikációs rendszerek összehasonlító vizsgálata volt. A tanulmány első részében azt mutatjuk be, hogy a különböző makrostrukturális változások hogyan hatottak a romákra és a nem romákra, illetve magára a helyi klasszifikációs rendszerre. Ilyen értelemben a makro- és mikrostrukturák közötti kapcsolódást vizsgáljuk, miután elfogadjuk azt a tételt, miszerint a makrostrukturális és a politikai viszonyok jelentős mértékben meghatározzák, hogy a hétköznapi interakciók során milyen típusú kategóriákat és megkülönböztetéseket tekintünk relevánsnak.³ Amellett fogunk érvelni, hogy ezek a folyamatok jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a településen belül a társadalmi különbségek „etnicizálódjanak”, ezen belül pedig a romák és nem romák (nem

* Kiss Tamás szociológus, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársa. E-mail: t_kiss77@yahoo.com; Szabó Á. Töhötöm etnográfus, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézet munkatársa. E-mail: szabo_tohotom@yahoo.com.

¹ A falut – mivel az itt elemzett élettörténetek több, akár kompromittáló adatot tartalmaznak – nem nevezzük meg, és még a regionális elhelyezéstől is eltekintünk. Illetve érthető okokból a hivatkozásokból is kihagyjuk azokat a munkákat, amelyek alapján a település azonosítható lenne. A vizsgálat az Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontja (CRDE) INTEGRO programja (POSDRU/165/6.2/S/140487) keretében készült.

² A terepmunkát 2014 folyamán, július-augusztus-szeptemberben végezte el Szabó Á. Töhötöm.

³ Ladányi János – Szelényi Iván: *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and making of an Undreclass in Transitional Societies of Europe*. New York: Columbia University Press, 2006.; Wimmer, Andreas: *Ethnic Bounday Making. Institutions, Power, Networks*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

pedig a magyarok és románok) között húzódjon a legfontosabb törvonal. Ugyanakkor a strukturális meghatározottság nem magyaráz meg mindent, nem írja elő például, hogy a társadalmi kizárással szembesülő mobil romák milyen stratégiákat kövessenek. A tanulmány második részében ezzel a kérdéssel foglalkozunk, és bemutatjuk a helyi roma eliteket, illetve a csoportkohézió és szolidaritás fenntartásában érdekelt intézmények működési logikáját. Miközben a roma (vagy „cigány”) kategória társadalmi konstrukciójában a társadalmi kizárás tapasztalata meghatározó, addig ezek az (egymással is vetélkedő) intézmények jelentős mértékű „csoportizmust” termelnek ki. Miközben a tanulmány első részében makrotársadalmi folyamatokról és azok hatásáról értekezünk, addig a második részben a roma elitek stratégiáit részleges élettörténeti rekonstrukciókon keresztül próbáljuk kibontani.

1. A településről és a vizsgálatról

A falu a műút és a vasút mentén fekvő, 2000 lakosú községközpont. A szűkebb térség városközpontja egy 20 ezer lakosú kisváros a falutól 20 kilométerre, a megyeszékhely mintegy 35 kilométerre fekszik. A tájegység gazdasági értelemben periféria, amit a rendszer-váltást követő dezindusztrializáció és dekollektívizáció nyomán krónikus munkaerőhiány jellemez. Lényeges, hogy miközben a helyiek számára meghatározó a perifériára sodródás érzete, él még a település egykori központjellege iránti nosztalgia is. A falu ugyanis korábban járási központ volt, és itt volt egy Erdélyben jelentős arisztokrata család nagyüzemi gazdaságának a székhelye is. A térség Erdély egyik etnikailag legkevertebb vidéke, ahol a roma jelenlét hagyományosnak mondható.⁴ Ez a kevertség a falut is jellemzi: a 2011-es népszámlálás szerint a romák aránya közel 42 százalékos, ami nagyjából megfelel az Integro vizsgálat heteroidentifikációra alapozó becslésének is. A magyarok aránya 30, a románoké 26 százalékos. Vallási tekintetben még nagyobb a sokszínűség. A magyarok többsége református, a románoké ortodox. A romák kétharmada

⁴ Az 1893. évi cigányösszeírás szerint a járásban a cigányok aránya 8,1 százalékos volt, ami az egyik legmagasabb Erdély és a történeti Magyarország területén. Lásd Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: *A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár*. Budapest: Socio-typo, 1998.

tartozik valamelyik egymással is vetélkedő pünkösdi gyülekezetbe. Kisebb számban vannak adventisták, baptisták és katolikusok, akik többségükben nem romák. A romák között ma is él a romani nyelv romungro dialektusa, azonban sokan közülük már csupán a román nyelvet beszélik, ami egy előrehaladott nyelvváltási folyamatra utal. Ugyan a faluban visszatérő toposz a romák háromnyelvűsége, valójában a nagy többségük nem beszéli a magyar nyelvet.

Az Integro vizsgálat során kvalitatív és kvantitatív adatfelvételt készítettünk. Célunk az összes (heteroidentifikáció alapján) roma háztartás és egy nem roma kontrollminta lekérdezése volt. A faluban a romák és nem romák közötti etnikai határ fölött nagymértékű konszenzus van, amit az is mutat, hogy a népszámlálás eredményével megegyező heteroidentifikációs becslést kaptunk. A háztartások klasszifikációja során (amit a polgármesteri hivatal egy magát romának valló alkalmazottjával végeztettünk el) bizonytalan esetek nem voltak, a heteroidentifikációval beazonosított romák 97,8 százaléka pedig egyetlen etnikai kategóriával, a romával azonosította magát. Összesen 225 roma háztartást azonosítottunk be, amiből 175-öt (78%) sikerült lekérdezni. A nem roma kontrollminta végül 57 háztartásra terjedt ki. Így összesen 216 háztartásról és 824 személyről vannak adataink. Az egyéni szintű adatbázisban a válaszadók közül 608 roma és 216 nem roma.⁵ Emellett 23 interjú készítettünk, egyrészt a hatalmi struktúrák (nem roma) képviselőivel, másrészt roma elitekkel és romákkal. Az interjúk mellett két fókuszcsoporthoz beszélgetésre is sor került, roma, illetve nem roma résztvevőkkel.

2. *Státuscsoportok, etnikai kategóriák, etnikai térszerkezet*

A társadalmi különbségeket a faluban egyértelműen az etnikai térvonalak mentén írják le, míg a nem etnikai kategóriák jelentősége csekély.⁶ Ez utóbbiaknak a múltban volt jelentőségük a társadalmi

⁵ A nem romák véletlenszerűen lettek kiválasztva. Korban és végzettségben a romákhoz közelebb álló háztartásokat kérdeztünk. Vagyis nem kérdeztünk egyedülálló öregeket vagy idős házaspárokat, hanem csak olyan háztartásokat, ahol legalább az egyik háztartástag 55 év alatti. Szintén nem kérdeztünk olyan háztartásokat, ahol az egyik tagnak felsőfokú végzettsége van.

⁶ Az Integro vizsgálat elméleti megalapozásában a Bourdieu által bevezetett klasszifikációs küzdelem fogalma kiemelt jelentőséggel bírt. Ez arra irányítja rá a figyelmünket, hogy a (tárgan értelmezett) politikai küzdelmek során, egy hatalmi

csoportképzésre nézve, az ötvenes években a rendszer a kulák, illetve a szegényparaszt kategóriákat intézményesítette, később a munkások és földművesek közti különbségtétel bírt jelentőséggel. Az ilyen osztályalapú kategóriáknak azonban a jelenben legfeljebb az egyéni emlékezésben van szervezőerejük, különösebb jelentőségük ma a társadalmi határmegegyezésben nincs.

Ugyan a népszámlálási adatok szerint a falut három etnikum lakja, helyesebb, ha a társadalmi különbségtételnek két szintjéről vagy dimenziójáról beszélünk. Ezek szerint etnonacionális értelemben beszélhetünk románokról és magyarokról (és csak megkötésekkel romákról), etnorassziális értelemben pedig romákról és nem romákról. A magyarok és románok közötti törésvonal politikai szempontból látható, hisz az utóbbi 25 évben a helyi politikai mezőt a magyar és román pártok, illetve érdekcsoportok közötti küzdelem szervezte. Hasonlóképpen látványos az a szimbolikus küzdelem, amely a lokális társadalmi terek magyarként, illetve románként való megjelölésért folyik, és amelyekben különböző etnikailag jelölt intézmények játszanak főszerepet.⁷ Ezzel együtt a hétköznapiakban a *romák és nem romák közötti különbségtételnek* és törésvonalnak van elsődleges jelentősége, míg a magyar-román különbségtétel ehhez képest másodlagos.

A roma-nem roma különbségtétel az, ami a társadalmi kapcsolatok, vagy Arjun Appadurai kifejezésével a *szomszédságok* szerveződésében is meghatározó, azt követően is, hogy az utóbbi évtizedekben a romák és nem romák térbeli elkülönülése némiképp oldódott.⁸ Így például igen ritka kivételnek számít a romák és nem romák közötti vegyes házasság. Hasonlóképpen romák és nem romák között

szempontból aszimmetrikus térben dől el, hogy mely társadalmi kategóriák válnak láthatóvá, jelentőségteljessé. A csoportidentifikáció szintén nem független ettől. Lásd Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991. 229–252.

⁷ Elsősorban az egyházak, de hasonlóképpen egyesületek, pártok, politikai szereplők.

⁸ Appadurai megkülönböztette egymástól a földrajzi értelemben vett helyet, a szomszédságot (ami alatt a társadalmi hálózatokat értette) és a lokalitást (ami a helyhez kapcsolódó szimbolikus diskurzusok összessége). A helyhez kapcsolódó diskurzusok – Appadurai szavaival élve – a „szubjektumok lokalizálásában”, vagyis a helyi identitás teremtése szempontjából fontosak. L.: Appadurai, Arjun: *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press, 1996, 178–183.

nem jellemző a személyes kapcsolatok (románok és magyarok között egészen elterjedt és természetes) rituális megerősítése sem. A társadalmi hálózatok meglehetősen merev elkülönülése mellett a romák nem roma viszonyrendszer másik alapjellemezője az alá-fölérendeltség. Horowitz az egyértelműen alá-fölérendelő (*ranked*) viszonyrendszernek két fontos elemét emelte ki. Nevezetesen, hogy az etnikum egyben státuszjelző is, illetve, hogy nincsenek az alárendelt csoport (elitjei) által ellenőrzött mobilitási csatornák.⁹ A romák marginális státushoz való kapcsolása egyértelmű: folyamatosan szegénységnek láttatják őket, akkor is, ha van köztük több jó anyagi helyzettel jellemezhető család. A romák körében szintén igen erős a szegénység és marginalitás diskurzusa. Összességében pedig az is meglehetősen egyértelmű, hogy a romák alig kontrollálják a társadalmi felemelkedéshez szükséges erőforrásokat és csatornákat.

A magyarok és románok közötti különbségtétel ehhez képest másodlagos. Élesen fogalmazva úgy tűnik, hogy a magyar-román etnikai törésvonal ellenére a romákkal szemben a nem romák (vagyis a magyarok és a románok együttesen) egyfajta kvázi-etnikai kategóriaként tételeződnek.¹⁰ Ezt erősíti, hogy a két etnikum között sokkal kisebb mértékű a társadalmi zártság. Teljes mértékben elfogadott a magyarok és románok közötti vegyes házasság. A gazdasági kooperáció, illetve a reciprocitás alapját képező hálózatok szintén rutinszerűen lépik át a magyar-román határvonalat és a személyes kapcsolatok rituális megerősítése (például az egymás családi ünnepein való részvétel stb.) is teljesen megszokott magyarok és románok között.

Az etnikai csoportok területileg jelentős mértékben elkülönülve élnek ma is. A köztudat meglehetősen élesen megkülönbözteti a cigányok által lakott falurészt (magyarul cigánysereg; románul

⁹ Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkley, California: UCLA Press, 2000 [1985], 22–30.

¹⁰ Az etnikai törésvonalak leírásában Chandra fogalmi rendszerére támaszkodunk. Chandra etnikumnak nevez minden olyan kategóriát, amely valamilyen veleszületett attribútum mentén határozható meg. Ilyen szempontból az egyén egyszerre több etnikai kategóriának lehet a tagja. Ugyanakkor egy adott kontextusban nem minden etnikai kategóriának van jelentősége, vagy Chandra kifejezésével élve nem minden kategória aktivált (Chandra, Kanchan: *Constructivist Theories of Ethnic Politics*. Oxford University Press, 2012). A faluban a „nem roma” kategória ugyanúgy megfelel Chandra etnicitás-meghatározásának, mint a román és a magyar, még akkor is, ha a közbeszéd ez utóbbiakat tekinti is etnikumoknak.

țigănie vagy a legdepriváltabb része *după garduri*) a falu egyéb tereitől. A háztartási adatfelvétel során 225 roma háztartást azonosítottunk be, amelyek közül 158 volt a hagyományosan roma falurészben, 67 pedig a falu egyéb utcáin szétszórva. Ez egyben azt is jelenti, hogy – miközben a cigányok lakta falurész mentálisan élesen elválik a falu egyéb részeitől – ma valójában nem nagyon van olyan falurész, ahol ne élneek romák.

Egy zömmel román és egy zömmel magyar falurész térben szintén elkülöníthető. A magyar és a román falurészek közötti mentális határ azonban korántsem olyan éles, mint a roma és nem roma falurészek közötti (habár a fizikai elkülönülés nem feltétlenül kisebb). A falu központi részeit magyarok és románok (illetve kisebb számban romák) vegyesen lakják.

Az erős területi szegregáció az 1970-es évektől kezdett el oldódni, amikor az ipari munkahelyen dolgozó romák közül többen a falu hagyományosan nem roma részein vettek házat. Az Integro 2014 vizsgálatban a falu egyike azon terepeknek, ahol a területi de-szegregáció a leginkább erőteljes volt. A romák beköltözése más vizsgált településekhez viszonyítva hamarabb következett be, és – legalábbis jelenleg – a nem romák által elfogadottabb. A roma beköltözés elfogadottsága alatt nem azt értjük, hogy a nem romák ezt ne élnek meg társadalmi süllyedésként, vagy hogy egyáltalán ne rosszallnák, ha a szomszédjuk egy roma családnak adja el a házat.¹¹ A deszegregációt gátoló vagy a romák beköltözését lassító stratégiákat azonban nem működtetnek, a roma beköltözést pedig elkerülhetetlennek tartják.

Adataink azt mutatják, hogy a romák beköltözésének alternatívája a magyar és román falurészek erőteljes depopulációja. A 2011-es népszámlálás adatai szerint a faluban 54 ház állt üresen, ami megközelíti a hagyományosan nem roma falurészekben romák által lakott házak számát. A roma beköltözések nélkül a falu házainak 20 százaléka, a nem roma falurészekben pedig a házak egyharmada állna üresen. Az is egyértelmű, hogy a faluban szinte kizárólag a romák részéről létezik a házak iránti kereslet. A mennyiségi adatfelvétel kitért a lakhatást meghatározó tényezők, illetve a lakásfelszereltség vizsgálatára, amit itt most nem ismertetünk részletesen. Lé-

¹¹ Különösen a magyarok esetében erős a föld, a házak, a magyar falurész „megtartására” vonatkozó diskurzus, amely azonban a piaci tranzakciókat kevésbé befolyásolja.

nyeges azonban, hogy (1) a szegregátumban élő romák minden tekintetben rosszabb helyzetben vannak, mint az azon kívüliek, ez utóbbiak pedig rosszabb helyzetben vannak, mint a nem romák; (2) a falubeli „cigánysereg” (összességében) más szegregátumokkal összevetve a jobb állapotúak közé tartozik; (3) a szegregátum maga is erősen rétegzett.

3. Makrotársadalmi változások és etnikai klasszifikáció

A fent leírt klasszifikációs és etnikai rétegződési rendszer a makrotársadalmi és politikai változások nyomán jött létre, amelyek értelemszerűen sajátosan csapódtak le a lokális társadalmi térben. A romák és nem romák közötti törésvonal leginkább a rendszerváltást követően éleződött ki, azonban a múlt rendszer etnikailag szelektív politikai intézkedései is hozzájárultak a jelenlegi helyzethez. A következőkben röviden áttekintjük ezeket a folyamatokat.

3.1. Történeti vázlat

A település gazdasági életében kiemelt szereppel bíró agrárszektor vonatkozásában – két történeti léptékben rövid periódust leszámítva – a nagyüzem jelenléte volt meghatározó. Elsősorban az I. világháborút megelőző periódusban, de még a két világháború között is, a grófi birtoknak volt meghatározó szerepe. A korabeli dokumentumokból a grófi birtok kapcsán egy korszerű mezőgazdasági nagyüzem képe bontakozik ki, amely az 1921-es földreform előtt a falu mezőgazdasági területeinek több mint felét magába foglalta. A nagyüzemi gazdálkodás második formáját a téesz jelentette, amely a grófi birtoknál nagyobb mértékben fogta át és monopolizálta a mezőgazdasági termelést. Sok tekintetben kontinuitás volt a két nagyüzem között, hisz a téesz vette át a grófi birtok gazdasági épületeit, illetve a szőlőtermelést (mint intenzív ágazatot) is folytatta egy ideig. A szőlőművelés mellett (ami időközben a rossz permetezés nyomán megszűnt) többféle intenzív ágazat létezett, ahol nem a hagyományos munkaszervezetet alkalmazták, hanem mintegy részművelésbe adták ki a földet erre megfelelő szaktudással rendelkező személyeknek, családoknak (ami jelentős jövedelem-felhalmozást tett lehetővé). A szőlőművelés mellett a melegházas zöldségtermesztés, il-

letve két másik közeli falu téesszével közös dugványiskola voltak az intenzív ágazatok.

A szocialista típusú modernizáció második alappillére az iparosítással egybekötött urbanizáció jelentette, ami a falu társadalmi szerkezetét is nagymértékben átalakította. A városba való elköltözés, illetve az ingázás az 1960-as években indult el, és a megyésítést követően, a hetvenes-nyolcvanas években érte el a maximumát. A folyamat általános jegyei és a mikrorégióra jellemző sajátosságai egyaránt figyelemre méltók. A már említett kisváros, a térség elsődleges vonzasközpontja fejlődésében két intenzívebb szakaszt különíthetünk el. Az első az 1950-es évek, majd pedig a megyésítést követően az 1970-es és 1980-as évek. A kommunista modernizáció egészét tekintve a város több mint háromszorosára duzzadt, és a rendszerváltáskor a csatolt települések nélkül megközelítette a 30 ezret (miközben ma már csak 20 ezres lakossággal rendelkezik). A falubeliek városra vándorlása az 1970-es és 1980-as években volt a legnagyobb mértékű. A kisvároson kívül elsősorban a megyeszékhely, de ezen kívül más közeli városok is vonzást gyakoroltak a falura. A térség egészét tekintve világosan kirajzolódik, hogy a román népesség urbanizációba való bekapcsolódása a magyarokénál nagyobb mértékű volt, ami a románok arányának a csökkenéséhez vezetett. Ahogy arra Szelényi Iván rámutatott, a szocialista rendszerek egyik jellegzetessége volt a nagymértékű alulurbanizáltság. A városfejlesztés (elsősorban a lakásépítés) ugyanis nem tartott lépést a városokon lévő ipari kapacitás növekedésével, aminek következtében megnőtt a naponta faluról városra ingázó vidéki népesség.¹² Ez nem volt másképp a vizsgált falu esetében sem, ahonnan a nyolcvanas években a munkaképes férfiak többsége a közeli kisvárosba járt be dolgozni. A legnagyobb munkáltatók a bútorgyár, az ablakgyár és a vegyipari kombinát voltak.

Érdeemes kiemelni, hogy Erdélyben általános volt a falu-város migráció etnikai szelektivitása. Ez román-magyar vonatkozásban is megnyilvánult, de roma-nem roma vonatkozásban általában még erősebben érvényesült. Érdekes módon a faluban (illetve talán a térségben) ez nem figyelhető meg olyan formában, mint más vidéke-

¹² Szelényi Iván: *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.

ken. A vidéki térségekben az etnikai szelektivitás két dolgot jelenthetett. Egyrészt általános volt, hogy a városra költözők között a romák messze alul voltak reprezentálva. A romák vidéken való koncentrációjának ez talán a legfontosabb oka. Másrészt az is tipikus volt, hogy miután az ipari munkahelyek jóval nagyobb jövedelmet kínáltak, mint a téesz, a mezőgazdasági szektorban munkaerőhiány lépett fel. Ezt a helyzetet a téesz sok esetben a roma (mellette pedig a női) munkaerő termelésbe való bevonásán keresztül oldotta meg, így általános volt, hogy egy etnikailag szegmentált foglalkozási szerkezet keletkezett.¹³

1. táblázat. A romák és nem romák foglalkoztatottsága 1989 előtt (1971 előtt születettek)

	Romák			Nem romák		
	Férfi (N=54)	Nő (N=49)	Összes (N=103)	Férfi (N=21)	Nő (N=26)	Összes (N=47)
Nem dolgozott	17,3	44,7	30,3	8,0	4,8	6,5
A helyi téeszben	0,0	21,3	10,1	4,0	14,3	8,7
Állami mezőgazdasági vállalatban	5,8	2,1	4,0	4,0	28,6	15,2
Iparban, a településen	5,8	8,5	7,1	0,0	9,5	4,3
Iparban, más településen	69,2	23,4	47,5	68,6	23,5	47,8
Egyéb	1,9	0,0	1,0	15,4	19,3	17,5

A mennyiségi adatfelvétel során rákérdeztünk arra is, hogy a válasszadók hol dolgoztak 1989 előtt. Ebből világosan kiderül, hogy a településen nem volt jellemző a foglalkozásszerkezet (máshol meghatározó) etnikai szegmentáltsága. A megkérdezett roma férfiak 69, míg a megkérdezett roma nők 23 százaléka az iparban dolgozott a településen kívül. A nem romák esetében ugyanezeket az arányokat kaptuk (ami az alacsony esetszám mellett inkább csak jelzésértékű).

¹³ Ilyen értelemben az Integro 2014 keretében lefolytatott Ozsdolai terep érdemel figyelmet, valamint a korábban az Inclusion 2007 keretében készített Sepsiköröspataki vizsgálat (Kiss Tamás: *Categorizare etnică și statut social la Valea Crișului, județul Covasna*. In Kiss Tamás – Fosztó László – Fleck Gábor: *Incluziune și excluziune: studii de caz asupra comunităților de romi din România*. Cluj: Kriterion, évszám?).

A romák többsége ugyanúgy a közeli kisvárosba ingázott, mint a nem romák. A legjelentősebb etnikai különbség, hogy miközben a roma nők a helyi térszben, addig a nem roma nők a környéken lévő állami gazdaságokban dolgoztak. Másrészt, miközben a közeli kisvárosba költözők között jelentős számban találunk romákat, addig ők a megyeszékhelyre nem költözhettek.¹⁴ Összességében az ingázók között nem, azonban a települést elhagyók között alulreprezentáltak voltak a romák.

A romák és a nem romák közti különbségtétel felerősödésében, illetve a társadalmi különbségek újraetnicizálódásában a rendszerváltást követő folyamatoknak döntő szerepük volt. A leglényegesebb folyamat a dezindusztrializáció, illetve a kollektív gazdaság megszűnése, amit az infrastruktúra végletes leromlása kísért. Az ipari termelés összeomlása egyaránt megkérdőjelezte a falubeli roma és nem roma családok addig követett életstratégiáit, a rendszerváltást követő restitúciós politika azonban a romákat és nem romákat eltérő pályákra állította. A földtulajdonra vonatkozó restitúciós politika a II. világháborút követő (igen rövid) időszak tulajdonviszonyait állította vissza. Történeti távlatban a faluban ez volt az egyetlen olyan periódus, amikor egyértelműen a kisbirtok volt domináns. Ugyanakkor a kollektivizálás előtti tulajdonviszonyokhoz való visszatérés következtében a romák közül jóval kevesebben és jóval kisebb földtulajdont kaptak. A restitúciós törvény lehetővé tette, hogy a térsz azon alkalmazottai, akik korábban nem rendelkeztek földdel, fejenként 0,5 hektár területben részesüljenek. Ezt azonban az olyan falvakban, ahol korábban egyértelműen az elaprózódott birtokszerkezet volt a jellemző, nehezen lehetett végrehajtani, hisz ezeket a területeket csak a többi igénylő kárára lehetett kimérni. A faluban a térszben dolgozó romák földhöz juttatását az tette lehetővé, hogy rendelkezésre álltak a grófi uradalomtól egyenesen a térszhez került területek, így a földosztás nem járt a falubeli tulajdonosok érdeksérelmével. Ezzel együtt a földhöz jutó roma családok száma csekély volt, és rájuk is az volt jellemző, hogy a földeket eladták.

A román állam a restitúció ezen formáját, aminek nyomán országsszerte mintegy 4,5 millió kis és törpegazdaság jött létre (3,1

¹⁴ Az etnikai szelekció egyik eszköze az úgynevezett zárt városok rendszere volt, ahol igen nehéz volt (a gyakorlatban a románoknak volt lehetséges) személyi igazolványt szerezni.

hektáros átlagos területtel), a szociális ellátás egyfajta pótlékként használta, és ezen keresztül tette elviselhetővé a vidéki lakosság számára a dezindusztrializáció katasztrofális következményeit.¹⁵ A faluban is megfigyelhető volt, hogy a mezőgazdasági tevékenység szerepe mind az életvezetési stratégiák, mind pedig a szimbolikus diskurzusok szintjén felértékelődött. A romák és nem romák közötti különbségtétel szempontjából döntő, hogy miközben az előbbieket többsége (ténylegesen, illetve az erre vonatkozó diskurzusok szerint) kapcsolódik a mezőgazdasági termelés valamely formájához, addig a romák kimaradnak abból.¹⁶

A restitúciós politika mellett a szociális segélyezés politikája a másik olyan, ezzel összekapcsolódó tényező, amely a romák és nem romák közötti törésvonalat nagymértékben felerősíti. A garantált minimáljövedelemre vonatkozó, a segélyezés gyakorlatát ma is meghatározó törvényt csak 2001-ben fogadták el, és a törvényt úgy alakították ki, hogy az önellátó gazdálkodást folytatók ne essenek a hatálya alá. Így vidéken gyakorlatilag azok részesülnek a minimális garantált jövedelemben, akik nem folytatnak mezőgazdasági tevékenységet, illetve nincs földtulajdonuk. Ez a meghatározás a faluban elég nagymértékben fedi a roma kategóriát. A segély – amely nyilvánvalóan a legtöbb, főként a szegregátumban élő család számára az elsődleges jövedelemforrás – különböző jelentéssel bír a romák és nem romák számára, ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy mind a két csoport számára összekapcsolódott nem pusztán a szegénységgel, hanem a cigánysággal is. Sok roma az életszínvonalát, illetve a stratégiáit ehhez kötve határozza meg. A korábbi terepmunkák során, a hogyan élnek kérdésre, gyakran válaszoltak úgy a falubeli romák, hogy „*hát hogy éljünk, kicsi a segély*”. Eközben a nem romák számára a segély egyértelműen „cigány” stigmává változott, ami hozzájárul a helyi romák szimbolikus síkon történő marginalizációjához, még ha másrészt sokszor valóban a túlélésüket teszi lehetővé.

¹⁵ Dumitru, Mihai – Diminescu, Dana – Lazea, Valentin: *Dezvoltarea rurală și reforma agriculturii românești*. București: Institutul European Român WP 10–11, 2004; Tudon, Monica: Small scale agriculture as a resilient system in rural Romania. *Studies in Agricultural Economics*, 2015, 117, 27–34.

¹⁶ Ilyen értelemben, amennyiben a marxi, vagy weberi terminológiát használánk, jogos lenne a romák és nem romák közötti osztálykülönbségekről beszélni.

3.2. Munkaerőpiaci pozíciók, a romák és nem romák közötti gazdasági kooperáció hiánya

A vizsgálat során a romák munkaerő-piaci pozícióit egy hármasterőterben próbáltuk értelmezni, elkülönítve a formális és informális munkaerő-piaci részvételt, illetve a külföldi munkavállalást. Ez utóbbira tanulmányunkban nem térünk ki. Kiemelhetjük ugyanakkor, hogy a legtöbb a vizsgálatba került településhez képest a falubeli romák migrációja kevésbé intenzív. Többen Magyarországra, Szlovéniába és Lengyelországba járnak mezőgazdasági idénymunkára, ugyanakkor nincsenek vállalkozók, akik közvetlenül szerveznék a romák munkavállalását vagy transzportját. Így a hálózatokba való bekapcsolódásuk esetleges.

A mennyiségi adatfelvétel során a *Household Labor Force survey* (LFS) módszertanát átvéve kérdeztünk rá a foglalkoztatottságra. Az alapkérdés azt volt, hogy az illető „*Dolgozott-e az elmúlt héten? (Akárcsak egy órát is végzett-e kereső tevékenységet, kivéve a közmunkát?)*” Ezt követően arra kérdeztünk rá, hogy van-e az illetőnek formális munkaviszonya, illetve keres-e munkát. Ez alapján megtudtuk különböztetni az informális szektorban dolgozókat a formálisan alkalmazottaktól, illetve körül tudtuk határolni a munkanélkülieket. Az alábbi táblázat csupán három kategóriát tartalmaz. A munkanélküliek a nem foglalkoztatottak között vannak.

2. táblázat. A foglalkoztatottság nem és etnikum szerint (18-64 évesek)

		Formális munkaviszony	Informális munka	Nem foglalkoztatott
Romák	Férfiak (N=184)	4,9	17,4	77,7
	Nők (N=163)	3,1	12,9	84,0
	Összesen (N=347)	4,0	15,3	80,7
Nem romák	Férfiak (N=70)	57,1	2,9	40,0
	Nők (N=65)	20,0		80,0
	Összesen (N=135)	39,3	1,5	59,3

A ILO (International Labor Organization) meghatározása szerint foglalkoztatottak tekinthető az, aki az elmúlt héten dolgozott. A különböző romákra fókuszáló vizsgálatok Románia kapcsán a rela-

tíve (a szintén hasonló arányú roma populációval rendelkező Magyarországhoz, vagy Szlovákiához képest) magas roma foglalkoztatottságot emelik ki,¹⁷ amit az LFS adatai is megerősítenek. 2012-ben a romák között a foglalkoztatottsági ráta (vagyis a foglalkoztatottak aránya a 18-64 évesek között) 37,2 százalékos, míg a formális munkahellyel rendelkezők aránya 9,7 volt. Az Integro vizsgálatban a 12 településen a roma foglalkoztatottsági arány 38,6 százalék volt: 28,7 százalékos volt az informális és 9,9 százalék a formális szektorban dolgozók aránya. A faluban a foglalkoztatottság jóval alacsonyabb, 19,3 százalékos: 4 százalék a formális és 15,3 az informális szektorban dolgozik. Ez azzal függ össze, hogy a faluban a mezőgazdasági napszámos munkára vagy házkörüli tevékenységre romákat alkalmazó családok száma igen korlátozott. A napszám 30-35 lej volt, ami más terepekkel összehasonlítva igen alacsony. Napszámosmunkára ráadásul a környékbeli, a romák számára elérhető falvakban is csekély igény mutatkozik.

A terep vonatkozásában talán a legizgalmasabb kérdés, hogy mi magyarázza a romák és nem romák közötti – máshol sokkal inkább jellemző – patrónus-kliensi viszonyok, illetve gazdasági kooperáció hiányát. Válaszunk többrejtű. Egyrészt a korábbi (lokális) társadalmi strukturák, illetve strukturális változások, másrészt pedig a jelenbeli folyamatok érdemelnek figyelmet.

Döntő szempontnak tűnik a nagybirtok majdhogynem folyamatos jelenléte, illetve az ipari munkavégzés elterjedtsége a múlt rendszerben. Ladányi és Szelényi¹⁸ (is) azt hangsúlyozzák, hogy a szocialista modernizációt megelőző időszakban a falvakon élő romák strukturális pozícióját, illetve magának a „cigányságnak” a tartalmát a „parasztokhoz” való viszony határozta meg. Szemben a „parasztokkal”, a „cigányoknak” ebben a rendszerben sem volt földtulajdonuk és gazdálkodó tevékenységet sem folytattak. Így a pozícióikat a paraszti gazdaságok számára nyújtott szolgáltatások, illetve az ezeknek végzett munka határozta meg. Ez egy egyértelműen alá-fölé rendeltségen alapuló viszonyrendszer volt, ahol a „parasztok” voltak a patrónusok, a „cigányok” pedig a klienseik. A viszonyrendszert ugyanak-

¹⁷ Messing Vera (ed.): *Overview of the Labour Market Situation of Low Educated and Roma Population and Regulations Affecting their Employment*. NEUJOB State of the Art Report No. 19.1, 2012.

¹⁸ Ladányi – Szelényi, 2006.

kor az informalitás, illetve a hagyomány által szentesített viselkedési minták szabályozták. Ebben az értelemben a romák és nem romák viszonyát (illetve az így szerveződő lokális világokat) egyenlőség ugyan nem, de egyfajta integráltság jellemezte. Érzésünk szerint azonban a faluban ez a fajta strukturális képlet, illetve az általa kitermelt habitusok nem, vagy más településekhez viszonyítva kevésbé léteztek már a szocializmust megelőzően. A helyi mezőgazdasági termelést ugyanis nagymértékben a nagybirtok dominálta, a romák pedig a nagybirtok és nem a parasztok kliensei voltak. Ez a viszonyrendszer pedig másképp szerveződött, mint amit a „parasztok” és „cigányok” viszonyára fókuszáló szakirodalom leír. A következő szempont az ipari munka, ami az erdélyi falusi romákra általában nem volt jellemző, miközben Magyarországon, illetve Szlovákiában ez dominált. A szocialista bér munka kapcsán Szelényi és Ladányi,¹⁹ illetve Scheffel²⁰ is azt hangsúlyozták, hogy az mintegy kiágyazta a romákat a helyi viszonyrendszerből, amely egyrészt korábban „cigánnyá” tette őket, másrészt pedig szabályozta a romák és nem romák közötti kooperáció (alá-fölrendeltségre alapuló) formáit. Ahogy mondtuk, a faluban a parasztok és „cigányok” közötti ilyen-fajta kooperáció nem volt jellemző, így az ipari munka (mint a lokális társadalomhoz viszonyítva külső rendszer) a nagybirtoktól való függőséget helyettesítette.

Érintettük, hogy a nem romák esetében a restitúció a korábbi gazdálkodási formákra való visszatérés irányában hatott. A rendszer-váltás azonban a faluban valójában egy olyan struktúrát teremtett, amely korábban nem (illetve egy rövid ideig, a II. világháború vége és a kollektivizálás közötti periódusban) létezett. Ezt az új struktúrát a kisbirtok dominanciája jellemezte és ugyan voltak nagy léptékben gazdálkodók/agrár vállalkozók,²¹ azonban ezek a gazdaságok nem töltötték be azt a szerepet, amit korábban a nagybirtok, illetve a kollektív. Így a romák hiába akartak volna a korábbi formákhoz visszatérni: a nagybirtok, amely alkalmazta volna őket, nem létezett, a kis paraszti gazdaságokkal való kooperáció hagyománya pedig gyenge

¹⁹ Uo.

²⁰ Scheffel, David: *Svinia in Black and White: Slovak Roma and Their Neighbours*. Toronto: University of Toronto Press, 2005.

²¹ Ezek közül kiemelkedik egy olyan mezőgazdasági vállalkozó, aki a 90-es években 1200 hektáron gazdálkodott. Földjeinek a többségét azonban nem a faluban, hanem a környező falvakban bérelte.

volt. Lényeges tehát, hogy tézisünk szerint a faluban nem leépültek, hanem valójában soha nem léteztek a paraszti gazdaságok és a romák (alá-fölé rendelt) kooperációjára alapuló integrált szomszédságok. A romák mindig is (a nem roma falusaik által termelt lokalitáshoz viszonyítva) külső rendszerekhez (a nagybirtokhoz, majd az iparhoz) kapcsolódtak, és ez, nem pedig a falusiakkal való viszonyuk biztosította az integráltságukat. Ezeknek a rendszereknek nyilvánvalóan sok nem roma számára is kulcsszerepük volt. A falu periferiára szorulása ezen „külső rendszerek” leépüléseként is értelmezhető. Ez a folyamat pedig a romákat fokozottan érintette.

Egy következő aspektus az 1989 utáni folyamatokban rejlik. A roma interjúkban nem csak a szocialista aranykor a visszatérő elem, hanem sokan azt is megfogalmazzák, hogy bárcsak az „új demokrácia” első évei (az 1990-es évek első fele) visszatérnének, ekkor ugyanis a jelenleginél jóval több informális mezőgazdasági munkalehetőség volt. Az informális mezőgazdasági szektor szűkülése egyértelmű országos trend, és a faluban is megfigyelhető. Miután a mezőgazdaságban a feltételek egyre rosszabbodtak, egyre több család csökkentette a gazdasága méretét, hagyta abba a gazdálkodást. A másik oldalon sokan szerelték fel gazdaságukat gépekkel, és kezdtek vegyszereket használni. Ezek a folyamatok a helyi mezőgazdaság munkaerőigényét csökkentették. A romák korábbi tömeges alkalmazását nem csupán a romák, hanem a nagyobb léptékben gazdálkodók is megerősítik. A falu legnagyobb gazdálkodója például korábban nagyszámú romát foglalkoztatott, olyannyira, hogy az egyik közeli gyümölcsöshöz hasonlóan roma munkaszervezője volt. Időközben azonban a földterületeit szűkítette, és gépesítette a termelést.

4. *Etnikai kategorizációs gyakorlatok*

A faluban egy meglehetősen merev etnikai klasszifikációs rendszer működik. Ezt az is mutatja, hogy az önkormányzat alkalmazottai minden egyes háztartást egyértelműen be tudtak sorolni, nem voltak bizonytalan esetek. A mennyiségi adatfelvétel tanúsága szerint nem csupán a külső klasszifikáció, hanem az autoidentifikáció is meglehetősen egyértelmű. A romaként kategorizáltak 97,9 százaléka romának vallotta magát, és emellett nem jelölt meg semmilyen más etnikai kötődést.

3. táblázat. Elsődleges és másodlagos identifikáció a romák és nem romák esetében

Elsődleges identifikáció	Másodlagos identifikáció	Heteroidentifikáció	
		Roma (N=617)	Nem roma (N=207)
Roma/cigány	Nincs	97,9	1,4
	Magyar	0,2	-
	Román	0,2	-
	Összesen	98,3	1,4
Magyar	Nincs	0,2	60,4
	Roma/cigány	-	-
	Román	-	0,5
	Összesen	0,2	60,9
Román	Nincs	1,6	35,7
	Roma/cigány	-	0,5
	Magyar	-	1,4
	Összesen	1,6	37,6

4.1 A roma közösségen belüli distinkció: a gazdag romák stratégiái

A falubeli roma közösségen belül jelentősek a vagyoni és státus-különbségek. Ahogy érintettük, ennek a területi vetületei is nyilvánvalók, hisz a módosabb romák a nem roma falurészben, illetve a „cigánysereg” magasabb presztízssű részein élnek. A jelentős mértékű vagyoni és státusbeli differenciálódás ellenére a faluban nincsenek olyan roma csoportok vagy családok, akik ne vallanák magukat romának. Ennek legfontosabb oka az igen merev kategorizációs rendszer. A nem romák a mobil roma családok gazdasági sikereit ismerik el a leginkább, és általában véve a romák helyzetének javulását gazdasági terminusokban írják le: ház, autó, lakberendezés voltak a kulcsmozzanatai ezeknek a beszámolóknak. Ez olyan szempontból lényeges, hogy a helyi nem roma (és amúgy a roma) közvélemény (is) az életmódot és az anyagi helyzetet tartja a romaság egyik legfontosabb ismertető jegyének. Azonban a mobil romák helyzete nagyon ellentmondásos, hisz egyértelmű, hogy a nem romák az anyagi helyzettel (illetve hasonlóképpen a társadalmi mobilitás egyéb mutatóival) nem társítják az etnikai határ átlépésének képességét. Ilyen szempontból az életmódelemek mellett a származásnak van kulcsszerepe: a faluban olyan valakit, akiknek a szülei romák, nehezen fognak nem romaként elfogadni. Ez egyben azt is jelenti,

hogy a gazdag és mobil romák a nem romák hálózataiban is meglehetősen korlátozottan vehetnek részt:

„Csak meg van jegyezve, hogy az cigány. Cigányt nem szívesen hívsz lakodalomba. Például nekem van egy jó asszonyom. Cigányné. Na..., de nem hívtuk a lakodalomba. Nem. Az unokámnak a lakodalmába. Azért mégsem.” (19_JJ_nem_roma).

A gazdag roma családok reprodukciós stratégiáiban jelentős szerepet tölt be a formális oktatás (ami meglehetősen ritka jelenség Romániában). Esetünkben érdemes kiemelni, hogy viszonylag nagy számban érettségiznek és végeznek egyetemet a falubeli roma fiatalok. A nem romák szemében azonban a romáknak fenntartott helyek az állami egyetemeken azt a meritokratikus diskurzust kérdőjelezzik meg, amelynek a kontextusában a saját karrierjüket, vagy a gyerekeik karrierjét általában megjelenítik. Ebben az értelemben pedig a roma egyetemi végzettség elveszíti azt az értékét, amelyet az egyetemi végzettség a nem roma társadalomban általában be szokott tölteni, mellesleg pedig megmarad az egyetemet végzett fiatalok etnikai jelöltsége.

A nyilvánvalóan igen merev klasszifikációs rendszer mellett érdemes rámutatni arra, hogy a roma etnicitás a gazdag romák számára nem csupán stigmaként, hanem erőforrásként is jelentkezik. Ez az oktatási kedvezmények esetében a legnyilvánvalóbb. Emellett azonban a roma mozgalomhoz, illetve a roma projektekhez való kapcsolódás is fontos erőforrás sokuk számára. Ezt a következő fejezetben részletesebben megvilágítjuk. A roma etnikumot nem mellesleg a szegényebb romák is erőforrásként tételezik, hisz a szociális segélyt jelentős mértékben az állam által a romáknak nyújtott segítségként fogják fel. Esetükben e két tényező (vagyis a merev kategorizációs rendszer és a segély) mellett a különböző elitcsoportok intenzív közösség szervezése is a roma identifikáció irányában hat. Ezt a közösség szervező tevékenységet szintén részletesen bemutatjuk a következő fejezetben.

A gazdag romák, illetve a roma elit romaként való identifikációja nem jelenti azt, hogy ne működtetnék a társadalmi distinkció olyan szimbolikus mechanizmusait, amelyeket bizonyos esetekben (a szegény romáktól való belső határmegvonás mellett) egyben asszimilációs stratégiaként is értelmezhetünk. Egyrészt magának a cigányte-

lepről való kiköltözésnek is van egy ilyen aspektusa. Ezt a gazdag romák a többi romától, illetve az általuk képviselt életmódtól, felfogástól való eltávolodásként mesélik el, aminek elsősorban a gyermekek szocializációja szempontjából van jelentősége. Másrészt, ahogy azt szintén érintettük, a munkához való, a szegény romáktól különböző hozzáállásukat hangsúlyozzák ki, mindezt gyakran erősen etnicizált terminusokban:

„Ezek az itteniek túl büdösek, és nem is akarnak dolgozni. Van itt egy busz, amivel az emberek eljárnak (...) -ra [közeli város] dolgozni. De cigány vagy cigányné nincs közöttük. Csak románok és magyarok. Mert ezek túl büdösek. Azt akarják, hogy jobban vigyék. De hát hogy? Ha egyszer elég nekik a segély, amit kapnak. Én azt hiszem, hogy valakinek ezzel kellene foglalkoznia, hogy felnyissa az elméjüket. Hogy lehet nekik is. Nem csak ennyijük lehet. Ha én megelégedtem volna a nyomorúsággal, ami (...) -ban [közeli falu, az interjúalany szülőfaluja] volt... De nekem egy más elképzelésem volt. Én nem elégedtem meg azzal az állapottal, ami ott jutott nekem. És nem csak ennyi. Ott van a munka, amit befektettem. Én és a feleségem, együtt. Azt akartuk, hogy a gyermekeink ne olyanok legyenek, mint ezek. Mert ha én egy telepi cigánynéhez jártam volna, én is épp olyan cigány lettem volna, mint ők. Mondjuk, én így is cigány vagyok. Az etnikumom, vagy hogy mondjam. De itt a gyerekekről van szó. Ha majd C., A., vagy A. felnőnek, megházasodnak, ők már nem lesznek cigányok. Kész, kijöttetek. Egyértelműen. Ők már semmiképpen nem vesznek el egy cigánylányt. Ők már kijöttek erről az oldalról... Mondom is a feleségemnek, elvész ez a mi nemzetségünk. [nevet] Ez van.” (12_VG_roma)

Harmadrészt, olyan esetekkel is találkoztunk, hogy a kiköltöző és gazdaságilag felemelkedő roma család megváltoztatta a „cigányos” vezetéknévét. Negyedrészt, a romák földművelése és „parasztosodása” nem jellemző a faluban, azon néhány esetben azonban, ahol ez mégis megtörténik, az egyértelműen a roma címkétől való távolságtéremtés eszközeként működik. Ötödször, a vallási gyakorlatok, illetve a gyülekezetlátogatás is működhet a megkülönböztetés technikájaként. Volt olyan roma család, amely a református gyülekezetbe integrálódott. Ők a magyar identitás irányában indultak el, ami de-

monstratív módon abban is megnyilvánul, hogy a családfő egy helybéli magyar etnikumú tanártól rendszeresen olvasnivalót kér, és az olvasmányélményeit (a faluban meglehetősen szokatlan módon) megvitatja vele. Ennél többen vannak olyanok, akik a baptista közösségbe, vagy a többségében nem románok által látogatott pünkösdi gyülekezetbe járnak. A vegyes gyülekezetbe kizárólag gazdag, a faluban a leginkább integráltak számító románok járnak.

A falubeli roma elit esetében az etnikai azonosulás szituatív jellege a falu/külvilág viszonylatában nyilvánul meg. Miközben a faluban nem kérdéses számukra a roma identifikáció, a nem telepen élő, gazdag és relatíve jól integrált romákkal készített interjúk mindegyikében (összesen öt személynél) jöttek elő azok a történetek, hogy a falun kívüli világban nem romaként léteztek. A következő fejezetben LI és LM esetét részletesen bemutatjuk. További példánk BI, aki azt mesélte el, hogy a katonaságnál nem hitték el neki, hogy roma, hanem magyarnak tekintették (és „bozgorozták”²²). Az is visszatérő elem, hogy a középiskolában, egyetemen tanuló roma diákokról az évfolyamtársaik nem tudják, hogy románok (illetve esetleg a roma helyekhez köthetően derül ki a származásuk). Miközben a faluban csak egy gazdag roma fiú vett el nem roma lányt,²³ a faluból kikerült gazdag roma családokból származó fiatalok szinte kizárólag nem romákkal házasodtak. Úgy tűnik tehát, hogy a faluban az etnikai határ (végleges vagy akár ideiglenes) átlépése leginkább a település elhagyásával válik lehetővé.

5. A „csoportizmust” kitermelő intézmények működése és egymással való vetélkedése

Az eddigiek során elsősorban azokra a strukturális feltételekre koncentráltunk, amelyek azt eredményezték, hogy mára a faluban a románok és nem románok közötti különbségre épül rá a legfontosabb társadalmi törésvonal. Az utolsó fejezetben az „érem másik oldalát” próbáljuk megmutatni. Arra keresünk választ, hogy melyek azok az

²² A magyar pejoratív megnevezése.

²³ Van néhány olyan nem roma fiatalember, akik a telepre nőültek, őket azonban a nem románok egyértelműen kiközösítik, és a lecsúszás, illetve az alkohol számlájára írják a döntésüket.

intézmények, illetve kik azok a szereplők, akik a helybéli roma közösséget, illetve a roma önazonosságot fenntartják, kitermelik.

A belső kohézió fenntartásában a gazdasági-függőségi hálózatozatot működtető vállalkozóknak, a vallási mezőnek, illetve az etnikai törésvonalak mentén szerveződő helyi politikának van kulcsszerepe. A belső kohézió alatt azonban egyáltalán nem azt értjük, hogy a roma közösség egységes lenne: ellenkezőleg, a felsorolt három társadalmi mező szerkezetét a különböző roma elitcsoportok szembenállása határozza meg. Három konkurens elitcsoportról beszélhetünk, a köztük lévő szembenállás pedig a gazdasági hálózatokat, a vallást és a politikát egyaránt áthatja, még ha az egyes mezőkön belül a pozíciók nem is szerveződnek teljesen homológ módon.

Ha az érdekcsoportok felől közelítünk, azt látjuk, hogy jelentősek a különbségek abban, hogy a közösség mozgósítására, fenntartására milyen erőforrásokat képesek becsatornázni. Ilyen szempontból lényeges, hogy a faluban a roma elitcsoportok közötti vetélkedés nem hasonló jellegű csoportosulások (hasonló karakterű egyének) közötti konkurenciaharc, hanem egyben különböző közösségszervezési módok és elképzelések közötti összezsapás is. Miközben a romák és nem romák, akikkel beszélgettünk, folyamatosan a megosztottságot hangsúlyozták, az összes roma elitcsoport abban érdekelt, hogy a roma közösség (nem romákkal szembeni) belső kohéziója fennmaradjon, illetve újratermelődjön.

Az elitcsoportok, illetve az azt vezető személyek közötti különbséget két dimenzió mentén fogjuk megragadni. Egyrészt lényeges, hogy a három felsorolt mező közül melyikben milyen pozíciókkal bírnak. Az első érdekcsoport egy vállalkozó család, amelynek a gazdasági függőségi hálózatok megszervezéséből származik az ereje. A második csoport a legnagyobb roma pünkösdi gyülekezet prédikátora köré szerveződik, aki a vallási szerepét felhasználva mozgósít. A harmadik érdekcsoport a politikai és adminisztratív mezőhöz kapcsolódik, és külső kapcsolatait felhasználva képes mozgósítani. A másik lényeges szempont, hogy milyen kapcsolódások játszanak szerepet abban, ahogy az egyes érdekcsoportok pozíciója alakul. Ezek egyrészt a helyi nem roma hatalmi és gazdasági struktúra irányában mutató kapcsolódások, másrészt a roma közösségen belüli hálózatok, harmadrészt a külső (településen kívüli) kapcsolódási pontok. A különböző kapcsolódások a valóságban természetesen nem függetlenek egymástól, a sikeres közösségszervezés pedig ezek

valamilyen típusú kombinációját, illetve egymásba való konverzióját jelenti. Analitikus értelemben azonban érdemes őket megkülönböztetünk egymástól. Az érdekcsoportok, mezők és kapcsolódások működését a három vezető személy élettörténete, illetve a csoporthoz kötődő egyéb személyek vázlatos bemutatásán keresztül próbáljuk meg érzékeltetni. A három fejezet ugyanakkor három különböző mező működésére koncentrálnak. Az első a gazdasági függőségi hálózatokat mutatja be, a második a vallási mező működését, a harmadik pedig azt, hogy miként csatornázódnak be a „roma projektek”, illetve az országos roma mozgalmon keresztül mobilizálható erőforrások.

Elöljáróban érdemes kiemelni, hogy a roma elitcsoportok szerveződésében a családi kötelékeknek kiemelt szerepük van. A terepmunka tapasztalatai szerint ezeknek a kötelékeknek a strukturaló ereje nagyobb, mint a helyi társadalom nem roma részében.²⁴ Az egyes elitcsoportok is családi alapon szerveződnek, a különböző csoportok pedig egymással is rokoni viszonyban állnak. Az első csoport meghatározó alakja Rodica,²⁵ aki a vállalkozói tevékenysége mellett többször volt tanácsos, ebben a férjével Vasileval váltakozva. Jelenleg Vasile tagja a tanácsnak, mégpedig a PNȚCD (Nemzeti Parasztpárt) színeiben. A fia, illetve a lánya szintén bekapcsolódtak a vállalkozói tevékenységbe. A második csoport vezetője Horațiu, pünkösdi prédikátor és tanácsos. A PPDD (Dan Diaconescu Néppártja) színeiben jutott be, jelenleg független. Horațiu Rodica fiatalabb fiútestvére. A menyé az egészségügyi mediátor, a fia szintén önkormányzati alkalmazott biztonsági őrként. A harmadik csoport Iosif, a Roma Párt jelenlegi elnöke, és a másik meghatározó szereplő, a lánya, Miruna köré szerveződik. Miruna a község romaügyi referense. A Horațiuval szembenálló gyülekezet vezetője (Valentin) lazábban kapcsolódik még ehhez a harmadik a csoporthoz, hasonlóan a közeli gyümölcsös munkaszervezőjéhez (Florin). Ugyanakkor Ioan az előbb említett Horațiu és Rodica apai ági unokatestvére. Iosif anyai ágon más, a közösségszervezésben kisebb szerepet vállaló, ugyanakkor gazdaságilag jobb helyzetben lévő, és a falu nem

²⁴ Az úgynevezett „erős kötések” előnyben részesítése meglehetősen gyakori olyan csoportok esetében, amelyek relatíve kevés erőforrás felett diszponálnak. Granovetter, Mark: A gyenge kötések ereje: a hálózatomélet felülvizsgálata. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmunk rejtett hálózata*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet, 1991, 371–400.

²⁵ A szereplőket anonimizáltuk.

roma részében élő családhoz is kapcsolódik. Iosif szintén a „Cigány-seregen” kívül él, szemben Rodicaval és Horațiuval, akik a többségében romák lakta falurészen. Ez egyben azt jelent, hogy Iosif beágyazottsága a kiköltözöttek között, míg Rodica és Horațiu beágyazottsága a telepen nagyobb.

5.1. Az uzsorás és a közösségen belüli gazdasági függőségi hálózatok

Rodica 59 éves volt a 2014. szeptemberi terepmunka idején, vagyis 1955-ben született. A származási családjá semmiben nem kiemelkedő. Édesanyja a térszben dolgozott, az apja pedig segédmunkás volt a közeli kisváros vegyipari kombinátjában. A nagyszülők a grófok béresei voltak, illetve téglavetéssel foglalkoztak. A családban négyen voltak testvérek, akik ma mindannyian a helybéli cigánytelepen élnek. Mindannyian máshonnan nősültek, illetve más településről származó férfhoz mentek férjhez.

Rodica fiatalon, mindössze 16 évesen ment férjhez, 1971-ben. Ami azonban egy szinte gyermeklányként családöt alapító cigánylány esetében szokatlan, csak 1979-ben, nyolc évvel a házasságkötést követően születik meg az első gyermekük, egy kisfiú. A másodikat, egy kislányt Rodica két évvel később, 1981-ben hozza világra. Valószínűsíthető, hogy a (házasodáshoz viszonyítva) késői gyermekvállalás tudatos döntés eredménye. Az interjú során elmondottakból minden esetre az derül ki, hogy Rodica a szegényebb romáktól nem pusztán a munkamorál, hanem a tudatos családtervezés és az alacsony gyermekszám alapján is megkülönbözteti magát:

„Mi nem csak aludni szeretünk. Mi dolgozni is szeretünk. Akik nem dolgoznak, azoknak nincs, ahonnan legyen. Itt a romák egy része nagyon megerősödött. Vannak olyan emberek, akik jól állnak. Vannak olyanok is, akik rosszabbul, akik szerencsétlenek. Sok gyerekkel. Nekem kettő elég volt. Mert a világ modernizálódott. Én megelégedtem két gyermekkel. Annyi elég volt nekem. A fiamnak három gyermeke van, a lányomnak kettő volt, amiből egy meghalt. Egy fiúval maradt. Elég. A mai világban nem kellenek gyermekek, semmilyen körülmények között, mert nincs, amiből eltartsad. Hogy kínlódjon melletted a gyermek? Enni kér, neked

meg nincs ahonnan adni. Belefájdul a lelked.”
(04_RODICA_roma).

Vasile, a férj, a közeli kisvárosban született, eredeti társadalmi státusa magasabb. Már megismerkedésük idején is buszsofőrként dolgozott, elsősorban a falun is keresztülhaladó munkásjáraton. A hetvenes-nyolcvanas években ez egy magas presztízsű (és általában nem romák által betöltött) pozíció volt. A családja is tehetősebb. Szintén a faluból származnak, azonban a szülei már a kisvárosban telepedtek le. A vagyoni helyzetüket a férj szüleitől és rokonságától kapott összeg alapozta meg. A szülők nagy lakodalmat rendeztek, az itt befolyt és a szülők által kiegészített összegből a faluban házat építettek, illetve a falubeli romák közül ők voltak az elsők, akik személygépkocsit vásároltak. Ez utóbbi egyértelműen mutatja a fiatal család múlt rendszerbeli státusát.

A roma elitcsoportok közül Rodica és családja egyértelmű előnyt élvez a helyi nem roma elithez való kapcsolódás és a belső (roma közösség irányába mutató) hálózat tekintetében. Mindkét kapcsolati tőke-típus gyökere a múlt rendszerbe nyúlik vissza, amikor a fiatal-asszony szoros bizalmi viszonyt alakított ki a rendszerváltást követően a gazdasági és politikai szférát egyaránt uraló agrárelittel, és egyben kulcspozícióra tett szert a romák között. Rodica ugyanis a téeszben brigádvezető és munkaszervező volt. 47 roma asszony tartozott a keze alá, és nem csupán ezek napi munkavégzését ellenőrizte, hanem azt is, hogy a „részbe” kiadott kukorica- és krumpliföldeket a romák megdolgozták-e. Mindebben nem csupán a téesz alkalmazásában lévő nők, hanem a gyárban dolgozó férfiak is részt vettek.

Ebben a periódusban alakított ki bizalmi viszonyt a téesz elnökével, aki jelenleg alpolgármester. A roma asszonyokat, amellet, hogy „részben” földet műveltek, elsősorban az állattenyésztésben foglalkoztatták. Így nem véletlen, hogy Rodica a téesz állatorvosával is bizalmi/baráti viszonyt alakított ki. Rodica kisfiát az állatorvos keresztelte, annak ellenére, hogy a romák és nem romák közötti ilyen viszony a faluban ritkaságszámba megy. A baráti viszony azóta is fennmaradt az állatorvossal, aki a község polgármestereként a második mandátumát tölti. Rodica egyben az állatorvos stabil, hosszú távú politikai szövetségese. Egy következő kulcskapcsolata, amit ebben az időszakban alapozott meg, a Jánossal való viszonya. János a falu

legnagyobb gazdája, agrárvállalkozó. János szintén a múlt rendszerben alapozta meg vagyoni helyzetét, az ő felelőssége volt ugyanis a téesz egy intenzív és jelentős haszonnal járó termelési ágának, a zöldségtermesztésnek a működtetése, amiben meglehetősen tervezési, termesztési és értékesítési szabadságot kapott. Rodica brigádja (minden bizonnyal a Jánossal kötött külön egyezség alapján) a zöldségkertészetben is dolgozott.

A rendszerváltást követően Rodica a téeszben kialakult kapcsolatrendszerét, illetve a roma közösségen belül szintén ennek következtében kialakult pozícióját kamatoztatta. A település 1989 utáni gazdasági és politikai életét a téeszhez kapcsolódó agrárelit uralta. Az agrárelithez kapcsolódó Rodica ezzel párhuzamosan a roma közösségen belül tett szert vezető pozícióra. A kilencvenes években ezeket a pozíciókat elsősorban gazdasági vonalon tudta kamatoztatni. Minden bizonnyal a téeszben kialakult munkakapcsolatnak köszönheti, hogy János gazdasága számára továbbra is ő válogatta, illetve felügyelte a munkásokat. Szintén a kilencvenes évek elején kocsmát üzemeltetett (*„abban az időben nem nagyon lehetett sört kapni, nekünk meg közvetlen szerződésünk volt a (...) -i [távolabbi város a megyében] sörgyárral”* - 04_RODICA_roma), majd az ezredfordulót követően élelmiszerüzletet nyitott. A vállalkozás profiljára jellemző, hogy 2009-ben a falunál jóval elzártabb, zömével romák által lakott egyik közeli kistelepülésre tették át a tevékenység székhelyét. Itt azonban nem volt meg a szülőfalujukhoz hasonló pozíciójuk és beágyazottságuk, ami azt eredményezte, hogy nem tudták behajtani a kintlévőségeket: *„a cigányoknak mind csak hitelbe, mind csak hitelbe. Nem tudtuk tartani magunkat velük szemben. Hazajöttünk.”* (04_RODICA_roma)

Rodica rendszerváltás utáni gazdasági pozícióját egyre kevésbé a munkaszervezés és egyre inkább az időközben leszegényedő roma-telep élelmiszerrel való ellátása adta. A bolt egyben „hitelintézet” is volt. Sok, folyamatosan pénzsűkében lévő roma család számára ez volt az egyetlen hely, ahonnan hitelbe be tudták szerezni az alapvető élelmiszereket. A tartozásokat a szociális segély megérkezésekor, illetve adott esetben a külföldi vendégmunkából való hazatérést követően rendezték. A vállalkozás profitja a hitelezés és kereskedés eme sajátos ötvözetéből keletkezett. Rodica a termékeket vagy kamatos pénzre adja, vagy ami az eredményt tekintve hasonló, jelentős felárral. A helybéli romák marginális helyzetük miatt kénytelenek

Rodica szolgáltatásait igénybe venni, hisz amennyiben lenne készpénzünk, a falu más üzleteiben vagy a bevásárlóközpontokban jóval olcsóbban vásárolhatnánk. Viszont miközben Rodica ebből a marginalitásból tesz szert extraprofitra, addig egy lényeges funkciót ellát: hitelt biztosít a telepen élők számára, ami lehetővé teszi az alapvető javak mozgását. Rodica helyi nem romákhoz kötődő hálózataiban a postáskisasszony²⁶ a következő kulcsszemély, a postán érkező szociális segílyt ugyanis az érintettek személyi igazolványainak birtokában Rodica gyakran maga veszi fel (amivel több helyen találkoztunk az Integro 2014 vizsgálat során).

Az is lényeges, hogy a hiteladást, amiről teljesen nyíltan beszél, Rodica a testvéri segítségnyújtás terminusaiban meséli el. Az üzletfelei elsősorban asszonyok (akikkel korábban munkavezetőként volt dolga), akiket hozzásegít ahhoz, hogy a családjuk számára minden nap ételt tegyenek az asztalra. Az elbeszélésében szintén megjelenik a vallási közösség és testvériség motívuma. Az időközben a Pünkösdi Egyház tagjává vált asszony vallásos meggyőződésével indokolja például, hogy abbahagyta a kocsmá üzemeltetését és áttért az élelmiszerkereskedésre.

Rodica a település politikai életében is jelentős szerepet töltött be. Miközben a romák munkaerejére egyre kevésbé volt szükség, a szavazataik egyre inkább felértékelődnek. Ezek megszerzésében pedig Rodica a mai napig az egyik megkerülhetetlen tényező:

„Mégis maga szerint ez, hogy van? Ha egyszer én segíték ezeken az asszonyokon? Isten bocsásson meg, nem akarom itt most a nagy főnökasszonyt, vagy a dúsgazdagot előadni. De mégis, ha bármilyen bajban csak hozzám jön, vagy a gyermekeimhez, a fi-amhoz, mert a cigányok közül egyedül nekünk van. Mármint üzletünk. És jóban, rosszban, egy kenyér, ha látom, hogy tényleg nincsen neki, egy kenyeret csak adok. [...] Most akkor nekem ne

²⁶ Rodica a vele készített interjúbán mintegy számba veszi a helyi hatalmi struktúra fele irányuló fontos kapcsolatait, felsorolván azokat az embereket, akiket „kenyérre lehet kenni”. A sorrend a polgármester, János, a postáskisasszony, illetve az erdész. Azt sajnos nem sikerült rekonstruálni, hogy az erdészrel milyen kapcsolatban áll, de a kapcsolat gyaníthatóan a romák marginális erőforrásokhoz való hozzáféréseivel lehet összefüggésben. Azt tudjuk, hogy Rodica a diót, az erdész felesége pedig a csipkebogyót vásárolja fel a romáktól, de hogy miben állhat kettejük közös üzlete, azt nem.

lennének embereim? Mondja meg maga! Nekünk megvan az erőnk, és megvan a bátorságunk is, hogy magunk után húzzuk az embereket. Erre gyertek, mert jó lesz. És akkor odamehetek a polgármesterhez, hogy verjem az asztalt.” (04_RODICA_roma)

A politikai patronázs-hálózatokba való korai bekapcsolódását jelzi, hogy a kilencvenes évek első felében (olyan körülmények között, hogy romák és nem romák tömegével veszítették el a munkahelyüket) ő a polgármesteri hivatalban takarítónői állást kapott. A helyi tanácsban a férjével, Vasileval felváltva foglalnak helyet. A férje volt a romapárt első elnöke. Emellett Rodica indult és bejutott már függetlenként, jelenleg pedig a férje a Parasztpárt színeiben tanácsos. Mivel a roma közösségen belül neki van a legerősebb, klientúrára épülő hálózata, a mozgósító képessége gyakorlatilag nem függ a párt-címektől. A Roma Pártból való kiszorítását ugyanakkor nehezményezi, és valószínűleg igaza van, amikor azt mondja, hogy amennyiben választás útján dőlné el a pártelnöki szék sorsa, ő (illetve a férje) kapná a legtöbb szavazatot.

Miközben a település nem roma hatalmi struktúráival máig a legmélyebb a kapcsolata, illetve ő birtokolja a leghatékonyabb klienteláris hálózatot is, Rodica a leggyengébb a külső erőforrások becsatornázásában. Híján van a településen kívül használható kulturális és kapcsolati tőkének. Neki magának 8 osztályos végzettsége van, és a kiköltözött romákkal ellentétben kis mértékben ruházott be a gyermekei iskoláztatásába. Mindketten tíz osztályt végeztek, a mobilitási pályájukban kis szerepet játszott a formális oktatás. Sem romáknak fenntartott egyetemi, sem líceumi helyeket nem pályáztak meg, ami pedig a gazdag roma családok esetében meglehetősen elterjedt. A gyermekeknek nem csupán a formális iskolázottságuk, hanem egyéb készségeik sincsenek meg arra, hogy roma projektekbe bekapcsolódjanak, vagy adminisztratív szerepkört töltsenek be. A személyes ellentéteken túl az iskolázottabb gazdag roma családokból kikerülő fiatalok konkurenciája és külső erőforrásokhoz való jobb hozzáférése volt az, ami a roma párton belüli pozícióját kikezdte, és amely hosszabb távon minden bizonnyal a család háttérbe szorulását fogja eredményezni. Látványos az is, hogy Rodica a konkurens roma vezetőkkel szemben egy más nyelvezetet használ, ami mentes az országos roma mozgalom (politikai és akadémiai) szóhasználatától. Rodica nem beszél „fejlesztési programokról”, „diszkriminációról”,

„lakhatási egyenlőtlenségről”, „oktatási stratégiáról”, szemben a többiekkel, akiknek a retorikáját jelentős részben ezek határozzák meg. Az is beszédes, hogy miközben a roma elit tagjai konzekvensen a roma kifejezést használják, Rodica tíz alkalomból kilencben a cigány (*țigan*), cigányasszony (*țigană*) kifejezést használja magára és a közösségre is.

5.2. A prédikátor és a vallási mező

Ahogy említettük, az 1959-ben született Horațiu négy évvel fiatalabb fiútestvére Rodicának. Viszonyuk igen ellentmondásos: miközben rivalizálnak egymással, a harmadik roma elitcsoporttal szemben hajlanak az együttműködésre. A korkülönbségből és a két testvér habitusából kiindulva gyermek- és fiatalkorukban Rodica lehetett a domináns. Ő volt az is, aki hamarabb alapított családot, illetve Horațiu államszocializmus alatti karrierjében nem voltak olyan szokatlan elemek, amelyek a telepen belüli kitüntetett szerepére utaltak volna. Ambiciózusabb mivoltát talán az jelzi, hogy a 8 osztály elvégzése után Ploieștire került, egy nehézipari szakiskolába. Miközben a szakiskola elvégzése a korabeli roma fiatalemberek között nem volt kivételes, az szokatlan, hogy ő a korabeli nehézipar egyik legfontosabb központjába jelentkezett. A szakiskola befejezését követően négy éven keresztül az útépítésben dolgozott, majd hazatért, és a közeli kisváros vegyipari kombinátjában helyezkedett el (ahol abban az időben az édesapja is dolgozott). Családot alapított, a felesége neki sem falubeli, hanem egy távolabbi városból származó roma lány. A családi élete nem alakult szerencsésen. Négy fia született, akik közül egy 7 éves korában meghalt, egy pedig szellemi fogyatékos (a szülőkkel él).

Horațiu rendszerváltás utáni karriertörténete is tipikus a falubeli romák körében. A kilencvenes évek első felében elveszíti a munkahelyét: végkielégítéssel távozik a vegyipari kombináttól. Ezt követően, vagyis harmincegynéhány éves korától már nem lesz állandó munkahelye. Sok romához hasonlóan sikerül betegállományba vonulnia, így rokkantnyugdíjat kap. Az interjú alatt többször visszatért arra, hogy a nyugdíjkorhatár elérése és az öregségi nyugdíj egy olyan határpont lesz az életében, amikortól nagyobb anyagi biztonsága lesz (és ezzel a politikai, közösségi ügyek vonatkozásában nagyobb

szabadsága is). Majd akkor – mondta – akár polgármesternek is jelöltetheti magát.

Horățiu vallási újitóként és vezetőként szerzett vezető pozíciót magának a falubeli romák között. Ebből adódik a közösségszervezésben és politikai mobilizációban felhasználható tőkéje is. Ahogy érintettük, a falu több felekezetű település. A magyar közösség zöme református, míg a románok ortodoxok, a romák pedig hagyományosan a két felekezet között oszlottak meg, a rendszerváltáskor azonban a reformátusok száma már elenyésző volt. Nem csupán a református egyház volt azonban képtelen a romák integrációjára, hanem az ortodox egyházhoz is nagyon felületes volt a kötődésük. Az új vallási mozgalmak a faluban már a két világháború között megjelentek. A pünkösdi egyháznak az 1930-as népszámlálás szerint 20 híve volt, miközben a baptista gyülekezet az államszocializmus alatt jött létre. A rendszerváltást megelőzően azonban az új vallási mozgalmak terjedése korlátozott volt. A baptista és a pünkösdi közösségek lélekszáma nem haladta meg a két-három tucatot. A rendszerváltáskor mindkét gyülekezet etnikailag vegyes volt, azonban dominálták a nem romák, a gyülekezeten belüli nyelvhasználat pedig román volt.

Bár a baptista és pünkösdi gyülekezetben korábban is voltak romák, a kilencvenes években addig nem tapasztalt áttérési hullám vette kezdetét, ami kizárólag a romákat, illetve a pünkösdi felekezetet érintette. A romák tömeges áttérése a gyülekezeten belül feszültséget okozott és végül egy különálló roma gyülekezet létrehozását eredményezte, aminek a gyülekezeti háza már nem a románok, hanem romák lakta falurészben áll. Ennek a gyülekezetnek lett a vezetője Horățiu:

„Ott volt egy gyülekezeti ház, lent a völgyben. Ott vegyesen voltunk. Voltak románok, magyarok és voltak romák is. De a romák kevesebben voltak. Isten terve pedig az volt, hogy felkeresse a romákat itt (...) -n. [a falu] És mivel többen lettek és jártak a gyülekezetbe ők [a nem romák] kezdték rosszul érezni magukat. Közülük egyesek azt is megcsinálták, hogy a székeket foglaltan tartották, mondván, hogy ide nem lehet, mert ez a szék foglalt. Valahogy úgy éreztük, hogy félre vagyunk állítva, hogy ezek az emberek nem fogadnak jó szívvvel bennünket. Imádkoztuk, hogy segítsen meg bennünket az Úr, hogy építsünk egy házat, ahol

imádkozhatunk és összegyűlhetünk. És Isten segítségével sikerül [felépítenünk].” (05_ Horațiu _roma)

A roma közösség etnikai mobilizálhatósága szempontjából ez egy kulcsmomentum. A kilencvenes évek elején a romák elveszítik a társadalmi integrációjuk szempontjából kulcsfontosságú ipari munkahelyeket. Ezzel párhuzamosan beindul a megtérési hullám, aminek a keretét kezdetben egy etnikai szempontból vegyes gyülekezet adja, amely úgy tűnik, hogy a romák számára valósabb integrációs felületként működhet, mint a történelmi egyházak. A vegyes gyülekezet azonban kiveti az újonnan érkezett romákat. A kialakuló új struktúrában a romák többsége végül a pünkösdi egyház tagja lesz, vagy legalábbis valamilyen formában hozzá kötődik. Így az egyház immár a roma etnikai integráció egyik legfontosabb intézményévé válik.

A későbbiekben a vallás a roma közösség fontos szervező elvévé válik. A vallási mezőn belüli törésvonalak pedig leképezik, illetve maguk is generálják a közösség belső megosztottságát. A Rodicaval készített interjúból kikövetkeztethető, hogy valójában nem örül annak, hogy az általa koordinált gazdasági függőségi hálózatok mellett egy újfajta szervezőelv és integrációs forma jelenik meg a telepen, azonban azt végül ő is elfogadja azzal, hogy megtér és beáll az öccse által vezetett gyülekezetbe. Mindezt egy családi konfliktus formájában meséli el. Előbb Rodica és Vasile lánya, majd fia tér meg, anélkül, hogy arról előzőleg a szülőket értesítették volna. A szülők ezt követően adják be a derekukat:

„Erről is kell? [nevet] Hát hogy tértünk volna meg? Az uram szállította az embereket (...) -ra [a megyeszékhely] keresztelkedni. Ez olyan tizenhét éve volt. Húsvétkor. Tehát, szállítottuk az embereket keresztelkedni és egyszer csak hallom, hogy azt mondja a lányom, hogy anya én is megyek. Előtte való este a diszkóban volt. Gyere! Elmentünk. Ott meg egyszer csak mondják »Íme, egy tizenhat éves lány (...) -ról [a falu], aki hátat fordít a világnak és magához engedi az Urat«. Uramisten, de hát ki van velünk (...) -ról [a falu]? Csak a lányom. És a lányom már meg is volt keresztelve. Anélkül, hogy bármit is kérdezett volna. Tetszett neki. Most már, mondja egyszer a fiam, én is megkeresztelkedek, anya. A ti dolgotok. De az öreg meg volt haragudva egy cseppet. Hogy van ez? Meg se kérdeznék? Ez van. Megkeresztelkedett hát

a fiam is. De amikor jöttünk haza kezdtek veszekedni [az apjukkal], hogy mi nem is tudtuk. Mondom neki, haggyad. Minthogy a diszkóba járjanak, és ki tudja, mi a csudát csináljanak, hagyd békén. Egyszer meg mondom, minket mi tart még vissza? Ha a gyermekek hátrahagyták a világot, nekünk mi kellene más? Oda megyek, ahol a gyermekeim vannak. És megkeresztelkedtem én is.” (04_RODICA_roma)

A vallási autoritás megjelenése Rodicat a gazdasági függőségi hálózatok működtetésében is változtatásokra, engedményekre kényszerítette. Egyrészt felhagyott a kocsmá üzemeltetésével és az alkoholárúsításra alapozott profitszerzéssel, másrészt pedig a hitelezést is kénytelen volt a testvéri segítségnyújtás diskurzusában átértelmezni. Ez minden bizonnyal a profitszerzés és a behajtás technikáit is finomította. Ugyanakkor a vallási autoritás megjelenése nem borította fel a Rodica által dominált gazdasági rendet. Ekkor a testvérek közötti rivalizálás még nem is vezetett szakításhoz sem közöttük, sem a közösségen belül.

A viszony később éleződött ki, amikor Horațiu a vallási szerepkörön túllépve politikai szerepet vállalt. Ez valamikor a 2004 és 2008 közötti ciklusban történt. A kiváltó ok (a testvérek közötti rivalizálás mellett) minden bizonnyal egyrészt a település hatalmi/politikai dinamikájában, másrészt a külső kapcsolódási pontként és erőforrásként szolgáló Roma Pártban keresendő. A külső kapcsolódási pontként szolgáló pártok közül a roma érdekcsoportok mindegyike a Roma Pártot részesíti előnyben. Horațiu politikai szerepvállalása azzal kezdődött, hogy a Roma Párt élén ő váltotta Rodica férjét. A kinevezéseket és váltásokat minden érintett fél úgy meséli el, hogy abban a párt megyei elnökének, Z. úrnak van kulcs szerepe. Rodica férje úgy lett a roma párt elnöke, hogy Z.-vel még iskolás korukból, a közeli kisvárosból ismerték egymást, illetve Z. az érintettek elmondása szerint úgy váltotta le őket, hogy arról nem is szólt előzőleg (Horațiu is így meséli el a saját későbbi leváltását).

Nyilvánvalónak tűnik ugyanakkor (bár az interjúkban erre nincs egyértelmű utalás), hogy a helyi hatalmi viszonyok is közrejátszottak. Rodica szövetségese, az egykori állatorvos 2008-ban pályázta meg a polgármesteri széket, és az akkori polgármester előtt minden bizonnyal nyilvánvaló volt, hogy Rodica (illetve férje, a Roma Párt akkori elnöke) ebben stabil szövetségese lesz. A veszélyt érzékelő,

hatalmon lévő polgármesternek érdekében állhatott a Roma Párt vezetésében bekövetkező váltás. Később, a 2008–2012-es ciklusban Horațiu párton belüli bukásában szintén közrejátszhatott, hogy az új polgármesterrel nem tudott megfelelő együttműködést kialakítani.

A vallási mező szerkezetét tekintve lényeges, hogy időközben a roma pünkösdi gyülekezeten belül is volt egy szakadás. Az új gyülekezet vezetője szerint ebben jelentős szerepet játszott a politika, vagyis az, hogy Horațiu a politikai mozgósításra használta a prédikatori pozíciót. Egyben az is megállapítható, hogy a vallási és politikai törésvonalak között van egyfajta részleges kongruencia. A Valentin által vezetett új gyülekezet Horațiu ellenében Iosifot, a Roma Párt jelenlegi vezetőjét támogatja:

„A nézeteltérés a gyenge dolgokból különbözött. Kurvaságok, amik a keresztények között esnek meg. Szégyelljük mondani is, de ez az igazság. Az igazság pedig szabaddá tesz. Istennek tetszik az igazság. Kurvaságok történtek a köreinkben. Gyenge dolgok. És nem csupán ennyi. Van egy politikai része. Minket, keresztényeket meghalad a politika. Nem mondom, szeretem és nagyon jó viszonyban vagyok a polgármesterrel. Nagyon jó viszonyban vagyok a tanácsossal [Iosif], aki egy nagyon jó ember. Megbecsülöm, mert a közösségért dolgozik. De minket, keresztényeket ez meghalad... a politika. Nem foglalkozom politikával, de ha szükség van rá, odateszek egy szavazatot, oda ahova mondják, a legnagyobb örömmel, odateszem, mert az emberek javát akarom. A Roma Párt. Én nem mondhatom azt, hogy román vagyok, ha egyszer cigány vagyok. Az összes emberemmel oda megyünk. De csupán ennyi. Keresztényként a saját dolgaink után nézünk. A politika és a kurvaságok miatt szakadt ketté az egyház. Hogy értse maga is.” (13_Valentin_roma)

Ugyanakkor nem állítjuk azt, hogy a roma közösségen belüli vallási törésvonal egyszerűen visszavezethető lenne a politikai szembenállásra. Van a dolognak egy vallási/morális értelmezése is. A két gyülekezet között a különbség, hogy a keresztény tantételeket és a hétköznapi gyakorlatokat miként próbálják összeegyeztetni. Az új gyülekezet tagjai egy radikálisabb keresztény irányzatot képviselnek, és a közösségen belüli nagyobb (az anyagiakra is kiterjedő) szolidaritást, testvériséget sürgetnek. A fenti idézetből kitűnik, hogy

Horátiu híveit romlottsággal és világiassággal vádolják. A másik oldalon az újonnan kiváltakat „rajongóknak” tekintik, akik Istenes látomásoktól szenvednek. Ezt meglehetősen ironikusan fogalmazta meg Rodica, aki ebben a konfliktusban testvére, Horațiu oldalán áll:

„Vannak ezek, akiknek látomásaik vannak. Ő lát. Azt mondják, hogy látják az Istent. Mi nem látjuk. Csak halljuk, hogy van egy Isten a mennyekben. Ő látja, egyem meg szívít. Télen folyamatosan lát és hall. Isten nem játék. Mi nem látjuk őt. Csak halljuk. Halljuk Isten szavát. Amelyik látja... annak el fog jönni egy nap. Isten nem arra van, hogy csúfot űzz belőle. Ő szent. Mi hisszük, hogy egy Isten van, aki nem cigány, de nem is román, vagy magyar. De itt az egyház szétszakadt. A testvérem megmondta, hogy nekem hazugságok nem kellene. Kilenc darab felekezet van itt a faluban, és egyiknél sem léteznek olyan dolgok, amiket ti összehordotok. Nem. A Biblia. Azzal megyünk előre. Felolvassunk szakaszokat a Bibliából, imádkozunk, énekelünk és a nép szépen hazamegy. Ne hordjatok össze hazugságokat, azt nem lehet.”
(04_RODICA_roma)

Rodica iróniával vegyes indulatossága érthető, hisz a „rajongók” nem csupán Horațiu gyülekezetvezetői tevékenységét kritizálják, hanem kritikájuk másik célpontja az általa fenntartott gazdasági függőségi hálózat. Horațiuval ellentétben Valentin elutasítja, hogy Rodica kereskedői és hitelezői tevékenységét a segítségnyújtás terminusaiban írja le, és így „kanonizálja” a gyülekezeten belül. Valentin Rodicat uzsorásnak tekint, aki felebarátai szorult helyzetéből csinál üzletet, folyamatos függőségben tartva azokat:

„Legalább nem marad adós. Itt vannak olyanok, akiknek üzletük van és füzetre adnak. Elveszik a segílyt, azok meg pénz nélkül maradnak. Sokan a mi romáink közül. [...] Nagy a szegénység és nincs pénzük. Senkinek, senkinek. Még ha el is mész az üzletbe, adnak hitelbe, hogy úgy mondjam. De ha nem adod meg a pénzt időben... akkor veszekedés van, bajba kerülsz. Sok baj van itt. Vannak emberek, akik 50-60 millió régi lejjel tartoznak. Higgye el nekem. Az sok pénz. Ezek soha nem fognak megszabadulni. Van egy asszony... aki füzetre ad. És van néhány család, aki tele van adóssággal. Akár hova mennek is dolgozni és akár honnan

hoznak pénzt, nem szabadulhatnak meg. Meg vannak fogva, hogy úgy mondjam. A segélyt elveszi tőlük. A kiegészítő támogatást is elveszi. Elment (...) -be [a közeli kisváros] és csináltatott egy papírt, hogy neki adják oda a kiegészítő támogatást. Ezek meg így élnek. Ha ad nekik jó, ha nem... Így történik, higgye el nekem. Egyesek a saját eszköz miatt is. Lehet, hogy nem tudják vezetni a családjukat. Vannak, akik a saját eszköz után, mert ha pénzt kapnak a kezükbe nem tudják megbecsülni. De ez egy nagy fájdalom nekünk. Mert nincs, ahova menjenek. Hova menjenek? Sehova. Talán, ha könyörögnek neki. Nem is tudom, hogy mondjam. Lehet, hogy akkor ad. Vannak emberek, akik télvíz idején... most még van valami mozgás, de télen, nincs semmilyen más lehetőségük, mint hogy elmenjenek hozzá. Más megoldás nincs télen. Nagyon nehéz.” (13_Valentin_roma)

Visszatérve Horațiura, illetve azokra az erőforrásokra, amelyeket a közösségszervezés és etnikai mozgósítás során használhat, a vallási újtóként felhalmozott tőkéjét emelhetjük ki. Ez azt jelenti, hogy ő is egy viszonylag jól strukturált belső hálózattal rendelkezik, befolyását azonban jelentős mértékben gyengítette a vallási téren bekövetkezett szakadás. A helyi nem roma hatalmi struktúrák felé való kapcsolódása összehasonlíthatatlanul gyengébb, mint Rodicaé. Ő választások alkalmával a különböző politikai szereplőkkel köthet egyedi alkukat, azonban olyan erős, bizalmi viszonyai és beágyazottsága, mint amit nővére esetében láttunk, nincsenek.

Rodicaval nem csupán a vallási törésvonalak mentén került azonos oldalra, hanem a külső erőforrások becsatornázásért folyó, illetve az adminisztratív pozíciókért folyó verseny tekintetében is. Ebben kulcsszerepe van az iskolázottságnak is. Korábban, amikor csak Rodica gazdasági hálózatával kellett versenyezzen, „autodidakta értelmiségiként” ebben a tekintetben előnyt élvezett. A 8 osztályt végzett brigádvezető, majd uzsorás nővérénél sokkal jobban uralja a roma mozgalmi nyelvezetet és prédikátorként egyfajta érveléstechnikát is elsajátított. Az ilyen irányú készségei azonban kétségessé válnak, amikor az egyetemet végzett roma fiatalokkal kerül szembe. Az alábbi két interjúrészlet érzékelteti, hogy miként próbál egyensúlyozni a pólusok (a képzetlen nővére és az egyetemet végzett fiatalok) között:

„Egy vezető össze kell tudjon állítani egy doszárt, egy kérvényt, be kell tudja mutatni a helyzetet a tanács előtt, egy gyűlésen, vagy mit tudom én hol. Kell tudni, hogy miként vetsz fel egy problémát. A beszédet három pontba kell szervezni, bevezető, tartalom és befejezés. Nem? Ha ezeket tudod, jobban elboldogulsz. [...] Ha 40-50 százalékot megmozgatok, az elég. A többi jön a románoktól és a magyaroktól. Én, mint tanácsos megszerzem a magyarok és a romák szavazatait. Az embereknek eleük van már az egyetemi végzettségből. Eleük van ezekből a nagyokból. Mondom magának, az emberek valami... valami egyszerűbb dolgot akarnak” (05_ Horațiu_roma)

Horațiu – Rodicához hasonlóan – szintén nem fektetett a gyermekei iskoláztatásába, ugyanakkor sikerült a család néhány tagját önkormányzati pozícióba juttatnia. A menyé egészségügyi mediátor. 8 osztályos végzettséggel (a törvény ezt szabja a mediátori pozíció feltételéül) akkor kapta meg a pozíciót, amikor Horațiu volt a Roma Párt elnöke, politikai szövetségese pedig a polgármester. Az egészségügyi mediátorokat a Megyei Egészségügyi Igazgatóság fizeti, a munkáltatói jogokat azonban kezdetben a közeli kisváros kórháza, majd a polgármesteri hivatal gyakorolta. Horațiu fia szintén a polgármesteri hivatal alkalmazottja, éjjeliőrként dolgozik. Ezek a meglehetősen bizonytalan adminisztratív pozíciók, illetve Horațiu tanácsosi tisztsége kulcsfontosságúak abban, hogy a családot szinten tartsák. Az adminisztratív pozíciókhoz nem jutó fia egy egy szobás lakásban, segélyből él.

5.3. Integrált/asszimilált romából etnopolitikai vállalkozó: a külső erőforrások szerepe

Iosif a roma párt jelenlegi elnöke. Esete azt példázza, hogy a számba jövő lehetőségek relatív szűkösége (és tegyük hozzá, a meglehetősen merev helyi etnikai kategorizáció) olyan romák számára is vonzóvá teheti az etnikai alapú közösségszervezést, akik akár évtizedeken keresztül egy asszimilációs stratégiát követtek. Iosif, illetve lánya, Miruna számára a roma mozgalmon keresztül mozgósítható erőforrások tették újra vonzóvá az etnikai alapú önmeghatározást. Az asszimilációt itt kimondottan abban az értelemben hasz-

náljuk, ahogy azt Alba és Nee javasolták.²⁷ Értelmezésük szerint az asszimiláció a társadalmi *mainstream*-be való integrációt jelenti, ami abban az esetben következik be, ha a társadalmilag releváns szituációkban (vagy egyéni szinten a biográfia fontos állomásain, helyszínein) az etnikai határvonal láthatatlan marad, illetve nincs különösebb jelentősége. Ez esetünkben nyilvánvalóan nem csak azt jelenti, hogy Iosif, illetve Miruna nem hangoztatják egy adott helyzetben a roma identitásukat, hanem azt is, hogy a többiek elfogadják őket nem romaként. Ez a meghatározás az asszimilált romák esetében is lehetővé teszi, hogy bizonyos szituációkban romaként viselkedjenek, illetve akként azonosítsa őket a többség. A kérdés az arányokra és a különböző szituációk biográfiai relevanciájára vonatkozik, nem pedig arra, hogy az illető „teljes egészében” románná/magyarrá vált vagy sem. Ugyanebben a keretben a stratégiaváltás is jól értelmezhető. Ha valaki az etnikai identifikáció irányába mozdul el, az természetesen nem jelenti azt, hogy immár nem lesznek olyan kontextusok, ahol mimikrit gyakorol (vagy teljes természetességgel nem romaként viselkedik).

Iosif két évvel fiatalabb, mint Horațiu, 1961-ben született. A korábban tárgyalt testvérpárnak apai ágon unokatestvére (az apák voltak testvérek). A család státusát azonban nem az apa, hanem az anya származása határozta meg. Az édesanyja ugyanis nem helybéli, református és magyar nyelvű muzsikuscsaládból származik. Ennek Iosif élettörténeti narratívájában is kiemelt jelentősége van. A házasságot követően Iosif édesapja is beállt az anyai nagyapja által vezetett és az anyai ági rokonok által alkotott zenekarba, mégpedig dobosnak. Ez egyrészt a magasabb státusú rokonok általi kooptálás egyértelmű jele, másrészt pedig a család anyagi jólétéhez is hozzájárult. A zenekar tagjai a gyári munka mellett zenéltek, a kettő kombinációja pedig igen magas és biztos jövedelmet tett lehetővé:

„Mi egy zenész családból származunk. Az anyám szülei és egész nemzetsége zenész volt. Lakodalmakba mentek és mulatságokra, pénzért. Apám szülei szegény emberek voltak. Téglát vetettek [...]. Akik zenészek voltak, azok gazdagabbak is voltak. Egy na-

²⁷ Lásd Alba, Richard – Nee, Victor: *Remaking the American Mainstream. Assimilation and Contemporary Immigration*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2003.

gyon jó együttesük volt. Elismert. Ez Ceaușescu idejében volt, meg a forradalom után is vagy 4-5 évig. Azután már nem volt ilyesmi, hogy zenészeket hívjanak, legalábbis a mi környékünkön nem. Ők olyan zenészek voltak, akik bárhol zenéltek, magyar lakodalmakon, romáknál, cigányoknál. Minden féle zenét játszottak. Legtöbbet a románoknak. A románoknak és magyaroknak. Nekem szaxofonom volt, amikor gyermek voltam. Mentem én is a szüleimmel és a rokonsággal.(...) Nem mondhatom, hogy csak a zenéből. Nagypám és apám gyárban is dolgozott. Nagypám hegedült. Nagybátyám gordonkázott. Ő most (...) -ben [közeli kisváros] él. Mai napig zenél. Nagyon elismert. A fia szaxofonos. Apám dobolt. A rokonság voltunk.” (08_Iosif_roma)²⁸

Iosif a családban egyedüli gyermek. Egy közeli városban végezte a 10 osztályt, majd pedig a közeli kisvárosban az ablakgyárban kezdett dolgozni. A munkaköre romaként szokatlan, a tűzoltók és a biztonságiak vezetője, közben a helyi önkéntes tűzoltó csapatot is megszervezte. Az élettörténeti narratívában kiemelt szerepet kap a középvezetői pozíció, illetve az, hogy biztonsági felelősként ellenőrizte a munkásokat (nyilván romákat és nem romákat egyaránt):

„Nagyon erősen bevettem magam. Nálam senki sem jutott be. Az ablakok miatt veszélyes volt. Az ablak úgy vág, mint a penge. Olyan nem volt, hogy valaki ittasan menjen be. Ott álltam és mondtam a portásnak, hogy ezt meg ezt küldd be ide. Volt egy alkoholszűrő eszközöm. Nem hibáztam. Nem jutott be. Ha valaki ittasan érkezett és szólt, mondtam a műszakvezetőnek, hogy adjon neki szabadnapot. De volt olyan, hogy egy nap alatt hármát, négyet, ötöt is kitettem az itallal. Egy nagyon tisztességes igazgató volt. Nem volt rokonság, mindegy volt, hogy ki az. A törvény az törvény volt.” (08_Iosif_roma).

Iosif karrierpályája abban tér el a helyi romák zömétől, hogy a rendszerváltást követően nem válik munkanélkülivé. Folyamatosan –

²⁸ A család a helyi etnikai-nyelvi folyamatokat is jól megjeleníti: Iosif apja ismerte és használta mindhárom helyi nyelvet, református volt egyfajta magyar kötődéssel. Iosif a magyart már alig ismeri, és ugyan beszéli a helyi cigány nyelvjárást, leginkább már csak románul beszél. Miruna, Iosif lánya pedig csak a románt ismeri, ezen a nyelven kommunikál.

pontosabban egy hat hónapos periódust leszámítva – volt munkája. 2007-ig az ablakgyárban dolgozott, 2007 és 2011 között a megyeszékhelyen egy bankfiókban biztonsági őrként, majd 2011 óta egy szállodában biztonsági őrként és recepciósként. A felesége 2009-ig dolgozott. Miután az ablakgyár bezárt és munkanélkülivé vált, Iosif számára egyértelmű volt, hogy a megyeszékhelyen kell munkát keresnie (miután a környéken nem volt munka). Több céghez beküldte az életrajzát és több állásajánlatot kapott. Ez a viselkedés a helybéli romatelepről nézve meglehetősen atipikus. Iosif munkaerőpiaci sikerének a másik alapösszetevője azonban az, hogy a településen kívül öt gyakorlatilag senki nem azonosítja romaként:

„Négy éven keresztül dolgoztam (...) -ban [a megyeszékhely]. Nagyon jól egyeztem az igazgatóval és a lányokkal. Ők nem is tudták... mármint én nem mondtam nekik, hogy roma vagyok. Nálunk itt ezzel a roma etnikummal... te így születél, de hát az embereknek ilyen a felfogása. Én ott dolgoztam. Nem mondtam... azt sem, hogy román vagyok, vagy magyar... nem kérdezték... voltak magyar lányok is ott a bankban, de többen voltak románok. Nagyon jól egyeztem velük. Mindenhova bejárásom volt. Az elejétől fogva ugyanúgy bejárásom volt, mint a lányoknak. Volt egy szoba, ahol csak üdítők voltak, meg ilyen protokoll dolgok. Mindenhova volt kulcsom. Többségében lányok voltak. Csak a főnök meg én voltunk férfiak.” (08_Iosif_roma)

Meglehetősen egyértelmű, hogy Iosif (több tehetős helybéli romához hasonlóan) egy asszimilációs pályán mozgott, miközben a településen domináns, meglehetősen merev klasszifikációs szabályok miatt csak a falun kívül van lehetősége arra, hogy ne legyen roma. Az asszimilációs integrációs igyekezete mindemellett a falun belül is nyilvánvaló. Egyrészt, már a szülei megkezdik a telepről való kiköltözést. 1977-ben vásárolnak a telep magasabb presztízszű, falu felé eső részén házat, majd a kilencvenes évek első felében (a szüleivel együtt) a román falurészbe költöznek. Másrészt, azon kevesek közé tartoznak, akik „parasztosodnak”. Iosif a munkahelye mellett teheneket tart és földet művel:

„Amikor gyermek voltam, pont a Cigánysereg kellős közepén laktunk. Ahol a romák nagy része él. 1977-78-ban költöztünk el.

Lejebb költöztünk. Az is a Cigánysereghez tartozik még. Lejebb, a piac mellé. Ott laktunk a forradalomig. A forradalom után mondtam, hogy most már jöjjünk ki onnan. Legfőképp a gyermekek miatt. Vegyünk egy házat. Vettünk egy házat ebben az utcán. A szüleimmel költöztünk oda, építettünk istállót, tehenet tartottunk. Jártam dolgozni, két tehenünk volt, nagyon szépek. Tíz éven keresztül tehenet tartottam. Földet is vettem. Egy hektárnál valamivel több volt” (08_LI_roma)

Harmadszor, megtért, azonban különös jelentősége van annak, hogy nem a pünkösdi, hanem a nem romák által dominált baptista egyházat választotta. Így nem asszociálható a „cigány vallással” sem. Végül negyedszer, van egy erőteljes asszimilációs komponens abban is, hogy a stratégiai középpontjában egyértelműen a gyermekei iskoláztatása áll. Ez az asszimilációs komponens már a faluban megnyilvánult, hisz – ahogy ez a lányával készített interjúból kiderül – egyike azon romáknak, akik még a kilencvenes években nem a roma, hanem a román osztályban taníttatták a gyermekeiket. Két fia közül az egyik egyetemet végzett és egy erdélyi nagyvárosban dolgozik egy pályázattíró cégnél, a másik érettségizett és a megyeszékhelyen lakik.

Miruna, Iosif 1988-ban született (vagyis a terepmunka idején 26 éves) lányának az életpályája még erőteljesebben egy asszimilációs nyomvonalat követ, és logikája szerint mind a roma kategóriából, mind a településről kifelé vezet. A nyolc osztály elvégzése után a közeli kisvárosban az elméleti líceumban tanul, és számára mintegy magától értetődő, hogy az osztálytársai előtt nem romaként jelenik meg: „(...) -ben [a közeli kisváros] senki nem tudta. Nem mondtam meg, hogy roma származású vagyok. Nem volt értelme” (07_Miruna_roma). Ezt követően a megyeszékhelyre ment egyetemre, román-francia szakon végzett.

Ez az első olyan szituáció, hogy a roma származás nem csupán stigmaként, hanem erőforrásként jelenik meg a számára. Romaként ugyanis ösztöndíjat kap az alapképzésre, majd a rektorral kötött alku jegyében részt vesz a roma diákok toborzásában is az egyetem számára, ezért mintegy cserében a mesteri képzést is ösztöndíjasként végzi. Ennek ellenére továbbra is az asszimilációs pályán mozog. Az évfolyamtársai és tanárai nem azonosítják romaként, annak ellenére, hogy roma ösztöndíjasként végzi az egyetemet. Az egyetem alatt egy

építkezési anyagokat áruló cégnek dolgozott, ahol szintén nem romaként szerepel. Férjhez megy egy jómódú, a faluja térségéből származó, a roma identitását egyáltalán nem valló fiúhoz. Előbb az egyik szomszédos faluban, a fiú szüleinek családi házában, majd a megyeszékhelyen egy tömbházlakásban élnek. Születik egy kisfiuk.

A romaként való identifikáció felértékelődése szorosan összekapcsolódik a faluba való visszatéréssel, illetve a roma mozgalmon keresztül elérhető erőforrásokkal. 2011-ben a román kormány elfogadta a 2012-2020 közötti periódusra vonatkozó roma integrációs stratégiát. Ennek része volt az is, hogy létrehozzák a romaügyi referensek helyi hálózatát (*expert local pe problemele romilor*), akiken keresztül a különböző „projekteket” és fejlesztési pénzeket becsatornázzák. A hálózat létrehozásában a Nemzeti Roma Ügynökség (*Agenția Națională pentru Romi – ANR*), illetve a prefektúrákon működő Megyei Romaügyi Irodák (*Birouri Județene pentru Romi – BJR*) vállaltak kulcsszerepet. A romaügyi szakértők kettős alárendeltségben dolgoznak. A polgármesteri hivatal a munkáltatójuk, de a fizetésüket külön alapból kapják és a prefektúráknak is alá vannak rendelve. Ez nem az első kísérlet volt arra, hogy kormányzati segítséggel egyfajta, a lokális szintre leérő roma *network* jöjjön létre. Az egészségügyi mediátori, illetve romani nyelvtanári állások kialakításának szintén volt egy hasonló összetevője, a helyi romaügyi szakértői hálózat azonban a rendszerváltást követően a legkonzisztensebb ilyen kísérlet volt. A programban messzemenően érdekeltek voltak a roma ügyekkel foglalkozó NGO-k, illetve az ezekben részt vevő roma aktivisták. A Roma Párt szintén kulcsszerepet kapott a hálózat létrehozásában, a szelekcióban és az emberek képzésében.

A program keretében országos szinten 210 állást hoztak létre, ami azt jelenti, hogy területileg a projekt a jelentős roma közösségekkel rendelkező községek csak igen kis hányadát fedi le, így az is meglehetősen szelektív volt, hogy mely közösségek kapnak és mely közösségek nem kapnak mediátort. Nyilvánvalóan azok a települések voltak előnyben, amelyek már előzőleg is kapcsolódtak a különböző roma hálózatokhoz, projektekhez. A település egyértelműen ilyen település. A *network* szerveződése centrális, vagyis első körben a bukaresti elitek választották ki a megyei szakértőket (még 2011 előtt), majd a második körben a megyei szakértőknek volt döntő szavuk abban, hogy az ő területükön hogyan nézzen ki a hálózat. A helyi roma elitek az újonnan szerveződő hálózathoz szerencsés eset-

ben tudtak ugyan kapcsolódni, de ebben nem a helyi közösség-szervező potenciáljuk, hanem a kifelé, a roma mozgalom, a megyei elit felé mutató kapcsolataik voltak a döntőek. Maguk a szelekciós kritériumok is olyanok voltak, hogy a helyi roma elitnek abba általában nem fértek bele. Legfontosabb, hogy a pozíció formálisan is megkövetelte az érettségit, de a hálózaton belül egyértelműen a felsőfokú végzettséggel rendelkezőket preferálták. A falu esetében egyértelmű volt, hogy sem a Rodica, sem a Horațiu által vezetett érdekcsoportnak nincs esélye a bekapcsolódásra. A kezdeményezés megnyitotta viszont az utat a telepről kiköltözött (vagy adott esetben a településről elköltözött), magasan kvalifikált és jelentős mértékben asszimilált roma fiatalok előtt. Közülük Miruna volt az, aki élt a lehetőséggel:

„Lettem az életrajzom a prefektúrán. Hallottam erről a projektről, hogy helyi szakértő a kisebbségi kérdésekben. Nem akartam (...) -ra [a falu] jönni feltétlenül. Vagy ide, vagy máshova. Kellemesen meglepett. Nem vártam volna [hogy megkapom az állást]. Minden remény nélkül adtam be. A prefektúráról a roma ügyi tanácsos hívott, hogy menjek a polgármesteri hivatalba, mert leküldték a szerződéseket minden polgármesteri hivatalba.” (07_Miruna_roma)

Látható, hogy egyrészt a romaügyi referensi állást Miruna kisebbségügyi referensinek nevezi (konzekvensen az egész interjú során), ami egyértelműen nem igaz: a hálózat kimondottan a roma közösségekre koncentrál. Másrészt pedig az is egyértelmű, hogy szívesebben ment volna a megye másik településére. Így nagyobb eséllyel tudott volna úgy kapcsolódni ehhez az erőforráshoz, hogy közben nem kényszerül magát romaként identifikálni (ahogy az egyetemi ösztöndíj esetében tette). Az állás azonban a faluba szólt, és az is az elfogadása irányában hatott, hogy időközben tönkrement a házassága, és a kisfiával egyedül maradtak. A magas jövedelem,²⁹ illetve a lehetőség, hogy a szüleikhez visszaköltözzön, döntő volt ebben a tekintetben.

²⁹ 700 eurót kap kézhez referensként, ami más projektekkel havi 1000 euró fölötti nettó keresetű áll össze. Ez a faluban elképesztően nagy összegnek számít.

Mirunanak a többi elitcsoporthoz képest az újonnan létrehozott hálózat igen jó külső kapcsolódást biztosított, és az addigiakhoz viszonyítva igen jelentős mennyiségű külső erőforrást tudott becsatornázni. A romák számára felnőttképzést szerveztek egy külön projekt keretében, s az érdekeltek befejezhették a nyolc osztályt. Miruna volt a projekt helyi koordinátora. A romák számára a vonzerőt az jelentette, hogy friss végzettségük birtokában munkanélküli segílyt kaphattak fél évig. A helyi tanároknak a projekt jelentős kiegészítő jövedelmet jelentett. Ezt követően – egy újabb projekt keretében – pincérnek és szakácsnak képezték a romákat, akik a részvételért 650 lejrt kaptak. A cigány falurész leaszfaltozását szintén a hálózaton keresztül becsatornázott projekt tette lehetővé. E mellett rendszeresen ruha- és élelmiszersegélyeket szerez be és oszt szét a helyi romák között:

„Jöttek ezek a projektek... Engem közvetlenül Bukarestből hívtak fel. A Nemzeti Roma Ügynökségtől (ANR). Mondtam, hogy ha vannak valami projektek az iskolával, én szeretnék dolgozni. Pont egy (...) -i [távolabbi város a megyében] barátnóm, ő volt a projektvezető és vele beszéltem. Természetes, hogy itt senkinek nem tetszett. Tudva, hogy onnan kétezer és valamennyi lejt kapok, meg még háromezer valamennyit innen. De az iskolában vártak, mert tudták, hogy a tanárokat, akik a projektben dolgoznak, én nevezem meg. Mivel én neveztem meg őket, szeretettel vártak.”
(07_Miruna_roma)

Miután a hálózatépítés központosított volt és átlépett a helyi roma elitstruktúrákon, elég nyilvánvaló volt, hogy kialakul a szembenállás. Miruna elsősorban Horațiuval került összetűzésbe, aki akkor a Roma Párt elnöke volt és szeretett volna (legalább részleges) ellenőrzést gyakorolni a külső erőforrások felett. Miruna azonban egyáltalán nem hajlott a kompromisszumra, és az „aluliskolázott” Horațiu projekteken való részvételi igényét aberrációnak tekintette:

„Nagyon nagy problémáim voltak. Volt egy tanácsos a romák részéről, Horațiu... akármit csinálhattam, nem volt jó. Akármilyen projekt volt, nem volt jó. Most nem is tudom, milyen pártban van. [Dan Diaconescu féle] Néppárt? De már senki nem vesz róla tudomást. [Kezdetben] nagyon nagy ellenállással találkoztam, mert

ő be akart kerülni minden egyes projektbe. Meg hogy miért kerülök be én, meg mit tudom én. Engem a bukarestiek hívtak fel. Amikor ezek felhívtak, megkérdezték, akarod? Természetes, hogy akarom. Ki ne fogadna el egy projektet? Ha jól meg is fizetik. Ő a hét osztályával tanár szeretett volna lenni. De nincs, ahogy. Hogy ő miért nem vehet részt a képzésekben? De hát állj meg, el kell végezz egy felkészítőt, meg kell legyen a végzettséged. És ő felbozította ezeket a projekteket. Akadályozta, akármilyen projektről legyen szó. De az emberek rájöttek. Mondta az embereknek, de hát megbolondultatok, miért vesztek részt a képzésen, hogy ez pénzt kapjon érte?” (07_LM_roma)

Horățiu értelmezése szerint, miközben a „projektek” a romákat illetik, Miruna románokat és magyarokat (vagyis a képzési programban szereplő tanárokat) juttatott pozícióba:

„Annak ellenére, hogy a mi projektünk volt, a magyarok és a románok kerültek bele. Ez az igazság. A magyarok és a románok kerültek bele. Mi voltunk azok a bolondok, akik szaladtunk, ös-szeírtuk, hogy hány gyerek, hány öreg, hány nyugdíjas, hány beteg. És amikor befejeztük az egészet, arra ébredtünk, hogy a projektben a románok és a magyarok vannak benne, akiket megfizetnek. Nézhettük az ujjunkat.” (05_Horățiu_roma)

A konfliktus végül azzal végződött, hogy Horățiu-tól a Roma Párt megyei szervezete megvonta a bizalmat. Ez a megoldás a polgármesternek is megfelelt, hisz ő a belső mozgósításban bírta Rodica biztos támogatását, Horățiu pedig inkább a korábbi polgármester szövetségésének számított. A Roma Párt új vezetője Iosif, Miruna édesapja lett, így Horățiu teljes mértékben külső kapcsolódás nélkül maradt. Egyben egy új roma elitcsoport jött létre, amely a közösség-szervezést elsősorban a külső erőforrásokra támaszkodva képzei el. Iosif emellett próbál a közösségen belüli struktúrákat is kialakítani. Valentinben, a Horățiuval szembenálló gyülekezetvezetőben, illetve Florinban, a Rodica-val szembenálló munkaszervezőben lelt szövetségésre. A közösségen belüli beágyazottságuk azonban minden bizonnyal ma is gyengébb, mint a másik két szereplőé:

„Általában véve jól megértem magam a Cigányseregben lakókkal. Ők nagymértékben függnék tőlem. A szociális segélyben és más dolgokban is. Havonta hozok ruhát. (...) -ról, (...) -ból [megyében található város és a megyeszékhely]. Ismerem jól ezeket az embereket. Az elején mondtam, hogy a polgármesteri hivataltól vagyok, tudnak-e valamit segíteni. Cipő, ételmyszer, amivel tudnak. Alapítványok. Ők örvendenek, de van, akiknek nem tetszik. [...] Beszéltem a polgármester úrral, és mindenki, aki a romákkal dolgozik, először engem kell értesítsen. Nekem magától értetődőnek tűnik, hogy ha jön valami projekt, először nekem kell szólni. Minden jogunk megvan, hogy leállítsunk bármilyen projektet, ami a romákat érinti, ha nem értesítenek.”
(07_Miruna_roma)

6. Összefoglalás

A falu egy gazdasági szempontból periférikus térségben fekszik, ahol a formális munkaerőpiacon igen korlátozottak a lehetőségek. Ez elsősorban annak tudható be, hogy térség központja, a közeli kisváros elvesztette gazdasági centrum-jellegét, az ipara pedig teljesen leépült. Ezzel párhuzamosan a kisváros lakosságának közel egyharmadát is elveszítette. Egy másik jellegzetesség a mezőgazdasági szektor, illetve az informális mezőgazdasági munka visszaszorulása. Sokan felhagytak a föld megművelésével. Mások gépesítették a termelést, illetve újabban egy külföldi vállalkozónak adták bérbe a földet. Ilyen körülmények között a helyi romák foglalkoztatottsága igen alacsony, fele az országos átlagnak.

Történeti szempontból a romák helyzete sajátosnak mondható, hisz hagyományosan a bér munka biztosította a megélhetésüket. Ebben a szocialista modernizációt megelőzően a grófi birtoknak volt kiemelt szerepe. A szocializmus alatt az ipari munka szívta fel a roma munkaerőt. Nem csak biztos megélhetést biztosított számukra, hanem az identitásuknak is központi meghatározójává vált. Ezért is érintette őket igen érzékenyen a rendszerváltás, amely nyomán kiszorultak a munkaerőpiacról. A nagyon rossz munkaerőpiaci pozíció ellenére sem beszélhetünk azonban a faluban valamiféle roma

underclass-ról.³⁰ Egyrészt a roma közösség belsőleg nagymértékben rétegzett, és léteznek a felfelé való mobilitás csatornáit. Másrészt, megfigyelhető, hogy a helybéli romák más közösségeknél sikeresebben használják az oktatási rendszert mint mobilitási csatornát (még ha ez inkább a gazdagabb romákra érvényes is). Ez annak is köszönhető, hogy a múlt rendszer egy, a formális oktatás követelményeivel kompatibilis habitust alakított ki sok család esetében.

Az etnikai klasszifikációs rendszer a faluban hihetetlenül merev, a viszonylag nagyszámú tehetős és iskolázott roma számára sem adatik meg, hogy a roma identitástól eltávolodjon. Ez annál inkább meglepő, hogy az élettörténeti elbeszéléseikből kiderül, hogy a településen kívül sokukat elfogadják nem romaként, vagyis valószínűleg nem hordozzák a habitusukban a többségi társadalom által „cigányosnak” ítélt viselkedési mintákat. Erre utalnak az oktatási rendszerben elért sikereik is. Ez a merev klasszifikációs rendszer megítélésünk szerint a rendszerváltást követően alakult ki, és kulcsszerepe volt benne a dezindusztrializáció mellett a restitúciós és segélyezési politikának. A roma közösség belső kohézióját azonban ma már az etnikai alapú politika, illetve a közösség szervezésében részt vevő belső struktúrák (vallás, gazdasági hálózatok) is reprodukálják.

Felhasznált irodalom

Alba, Richard – Nee, Victor: *Remaking the American Mainstream. Assimilation and Contemporary Immigration*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 2003.

Appadurai, Arjun: *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis-London:

Boudieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1991. 229–252.

Chandra, Kanchan: *Constructivist Theories of Ethnic Politics*. Oxford University Press, 2012.

³⁰ A romák és az underclass kérdéséhez lásd Stewart, Michael: Deprivation, the Roma and ‘the underclass’. In: Hann, Chris (ed.): *Postsocialism: Ideals, ideologies and practices in Eurasia*. Routledge, London, 2002. 133–155. Itt a szerző szintén elutasítja az underclass-t mint a roma közösségek elsődleges megközelítési lehetőségét.

- Dumitru, Mihai – Diminescu, Dana – Lazea, Valentin: *Dezvoltarea rurală și reforma agriculturii românești*. București: Institutul European Român WP 10-11, 2004; Tudon, Monica: Small scale agriculture as a resilient system in rural Romania. *Studies in Agricultural Economics*, 2015. 117, 27-34.
- Granovetter, Mark: A gyenge kötések ereje: a hálózatelemélet felülvizsgálata. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmunk rejtett hálózata*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet, 1991. 371-400.
- Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkley, California: UCLA Press, 2000 [1985]. 22-30.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: *A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár*. Budapest: Socio-typo, 1998. 265-266.
- Kiss Tamás: Categorizare etnică și statut social la Valea Crișului, județul Covasna. In Kiss Tamás – Fosztó László – Fleck Gábor: *Incluziune și excluziune: studii de caz asupra comunităților de romi din România*. Cluj: Kriterion.
- Ladányi János – Szelényi Iván: *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and making of an Undreclass in Transitional Societies of Europe*. New York: Columbia University Press, 2006.
- Messing Vera (ed.): *Overview of the Labour Market Situation of Low Educated and Roma Population and Regulations Affecting their Employment*. NEUJOB State of the Art Report No. 19.1, 2012.
- Scheffel, David: *Svinia in Black and White: Slovak Roma and Their Neighbours*. Toronto: University of Toronto Press, 2005.
- Stewart, Michael: Deprivation, the Roma and 'the underclass'. In: Hann, Chris (ed.): *Postsocialism: Ideals, ideologies and practices in Eurasia*. Routledge, London, 2002. 133-155.
- Szelényi Iván: *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.
- Wimmer, Andreas: *Ethnic Bounday Making. Institutions, Power, Networks*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

The usurer, the preecher, and the Roma movement. Ethnic exclusion
and communal solidarity in a Transylvanian village

by TAMÁS KISS – TÖHÖTÖM Á. SZABÓ

Our case study presents the system of ethnic classification of an ethnically mixed Transylvanian village. In the first part of our paper we discuss how macro-structural changes affected the situation of the Roma and non-Roma and how they shaped the system of ethnic classification. We argue that macro-processes led to an increasing ethnicization of the local social differences and to a growing significance and political salience of the distinction between Roma and non-Roma. However, one cannot understand properly the functioning of the ethnic classificatory system through focusing exclusively on structural constraints. The second section of our paper focuses on the strategies of the Roma elites and mobile Roma. We also try to present the functioning of the institutions and actors interested in the creation of group cohesion and reproduction of the internal solidarity of the Roma at the local level.